

הפסיכולוגיה ומערכת המשפט – התילכנה השתיים יחדיו? על תרומת הידע על הטבע האנושי (המצוי) לתהליך עשיית הצדק (הרצוי)

מאת

אבישי אנטונובסקי*

מאמר זה סוקר את תרומת הפסיכולוגיה למערכת המשפט ומדגים אותה. בחלקו הראשון מובהר המונח "פסיכולוגיה משפטית" ונסקרים התחומים שבהם נעשה שימוש בידע פסיכולוגי לטובת תהליכים משפטיים: זיכרון אנושי ועדות ראייה, תהליכי שכנוע ושינוי עמדות, הערכת מסוכנות והערכת שפיות, חקירת ילדים, קבלת החלטות ועוד. בחלקו השני מובא מחקר אמפירי המדגים כיצד מערכי ניסוי פסיכולוגיים עשויים לסייע להבנת תהליכים משפטיים ולהעשיר את הידע של מדעני חברה ומשפטנים כאחד. המחקר המתואר עסק בגורמים חוץ-משפטיים העשויים להשפיע על קבלת החלטות של שופטים, והוא נסמך על מודל האמינות של הובלנד, אחת התיאוריות הקלאסיות בפסיכולוגיה החברתית של תהליכי שכנוע. המחקר התמקד בעדות מומחה ובאופן שבו מגדרו של עד מומחה משפיע על מידת האמינות המיוחסת לעדותו. נדגמו 124 שופטים ועורכי דין, אשר קיבלו תיאור כתוב של מקרה שעסק במשמורת על קטין. בתיאור נכללה עדות מומחה ובה המלצה על מתן משמורת לאב. במחצית המקרים, העד היה גבר. במחציתם – אישה. בהינתן המבנה הפטריארכלי של מערכת המשפט, נבחנה ההשערה שהעד המומחה ייתפש בעיני הנחקר כאמין יותר, ולעדותו יינתן משקל גבוה יותר בפסיקה, כאשר העד הוא גבר (בהשוואה לעדה אישה). השערה זו אוששה חלקית, בעיקר בנוגע לאמינות הנתפשת. עוד התבקשו הנחקרים לענות לשאלות פתוחות ולפרט את נימוקי הפסיקה, וכן לתאר כיצד (לתפישתם) התבצע תהליך קבלת ההחלטה שלהם. התשובות המפורטות לשאלות אלה אפשרו ניתוח תוכן שהניב שני מודלים עיקריים של תהליך קבלת החלטה: מודל "טכני-פורמלי", המתבסס בעיקר על

* ד"ר אנטונובסקי הוא חבר סגל במחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה באוניברסיטה הפתוחה.
** הערת מערכת: כללי הציטוט והאזכור במאמר זה מובאים כמקובל במרבית הפרסומים המדעיים בתחומי הפסיכולוגיה והחינוך לפי כללי הכתיבה של האגודה הפסיכולוגית האמריקאית המפורטים במדריך הכתיבה של APA, מהדורה V (2001). (ולא לפי כללי האזכור האחד בכתיבה המשפטית (2006)).

החוק ועל העדויות, ומודל "ערכי-אינטואיטיבי", המתבסס בעיקר על ערכים אישיים, על ניסיון אישי ועל עמדות מגדריות. הדיון בממצאים עוסק בהשתמעויותיהם התיאורטיות והמעשיות. מן הפן התיאורטי, מודל האמינות קיבל אישוש. מן הפן המעשי, מודגש הצורך בהגברת מודעותם של משפטנים לתרומה האפשרית של מחקרים פסיכולוגיים לתהליכים משפטיים. המאמר מסתיים בהמלצה לקרב, כבר בשלב ההכשרה המשפטית, בין הפסיכולוגיה לבין המשפט, כדי לגשר על הפער שבין התיאורי והמצוי לבין הנורמטיבי והרצוי.

דמיינו לעצמכם שאדם מסוים מתהלך סמוך אליכם ואקדח בידו. האם העובדה שהדבר מתרחש במטווח-ירי או במגרש גולף משנה את הסבירות שתבחינו באקדח? האם אופן ניסוח השאלה שמפנה עורך דין אל יעד משפיע על מידת הביטחון של העד בתשובתו? כאשר פרקליט התביעה בתיק אונס מציג כראיה שעה שנמצאה על בגדי הקרבן, כיצד הוא יכול להגביר את הסיכויים שהשופט ישתכנע מנתונים סטטיסטיים על התאמת DNA? האם מספר מסדרי הזיהוי שאדם נחשף אליהם בעבר משפיע על יכולתו לזהות חשודים? האם חוקר אשר מעוות את עדותו של אדם גורם לעד, בסופו של דבר, לשנות בעצמו את עדותו? האם ראוי להציב עד מפתח על דוכן העדים בתחילת המשפט או בסופו? האם העובדה שמנהל חברה המואשם בהעלמת מס הוא אב שכול עשויה להשפיע על פסק הדין? האם מידת האמינות שמייחס שופט לעד מומחה תלויה במגדר (gender) של העד, ברמת דתיותו, או במוצאו הערתי? כיצד מעצבים חינוך, תרבות, ערכים אישיים והתנסות אישית את החלטותיהם של שופטים? אילו מאפיינים של חשודים, שאינם רלוונטיים לחשדות נגדם, עשויים להשפיע על הסיכויים שישוחררו בערבות? האם נטייתם של אנשים לייחס התנהגות עבריינית לפלוני מושפעת מחזותו החיצונית?

שאלות מסוג זה, אשר נוגעות לעבודתה היום-יומית של מערכת אכיפת החוק, עשויות למצוא תשובה בשדה המחקר של הפסיכולוגיה המשפטית. אל שדה מחקר זה מתוודעים בשנים האחרונות מוסדות הלימוד המכשירים משפטנים, ואשר פותחים אט-אט את דלתותיהם לפני מדעי ההתנהגות. ראיה לכך היא החלטתה של מערכת כתב העת **שערי משפט** להוציא לאור גיליון זה, המאיר זוויות שונות של הזיקה בין פסיכולוגיה למשפט.¹

1 כפי שחלק מן הקוראים ודאי חשים, פתיחת הדלתות המשפטיות לפני מדעי ההתנהגות כרוכה בהתוודעות אל השוני הקיים גם בשפה ובסגנון הדיבור והכתיבה. לראיה, ההבדל בין כתבי עת משפטיים לבין כתבי עת במדעי ההתנהגות במתכונת המאמרים: לא רק התכנים אשר שונים, כמובן, אלא גם דברים טכניים-לכאורה, כגון שימוש בציטוטים, הערות שוליים ורישום מקורות (אשר מודגמים במאמר זה, ועל כך תודתי למערכת שאפשרה זאת). כל אלה אינם רק בגדר הבדל טכני, אלא הם מבטאים הבדל מהותי בלוגיקה המנחה את החשיבה הדיסציפלינרית.

למאמר זה מטרה כפולה: סקירה רוחבית של הפסיכולוגיה המשפטית על שימושיה השונים, והדגמה של מחקר פסיכולוגי בהקשר של הליך משפטי. תחילה אסקור אפוא בקצרה חלק מנקודות ההשקה בין הפסיכולוגיה לבין המשפט, ולאחר מכן אדגים, תוך העמקה באחד מפניה של הפסיכולוגיה המשפטית, את היישום האמפירי של ענף זה של הפסיכולוגיה.

חלק א: מהי פסיכולוגיה משפטית?

הפסיכולוגיה המשפטית היא יישום של ידע ושל שיטות מחקר מן הפסיכולוגיה אל חקר תורת המשפט והליכים משפטיים. שלוש פנים לה, על-פי הטקסונומיה של הייני (Haney, 1980), והן: פסיכולוגיה במשפט (*psychology in law*), שעניינה ביישומים ספציפיים של פסיכולוגיה בהליכים משפטיים, בנושאים כמו מהימנות עדי ראיה, כושר נפשי של נאשם ומסוגלות הורית); פסיכולוגיה ומשפט (*psychology and law*), שעניינה בחקר ההתנהגות של אנשים בהקשר משפטי – שופטים, עבריינים, פרקליטים, מושבעים, עדים); ופסיכולוגיה של המשפט (*psychology of law*) שעניינה בחקר הזיקה בין חוק וצדק לבין התנהגות – ציות לחוקים, התפתחות מוסרית, עמדות כלפי עבירות ועונשים, ועוד. מאמר זה נוגע לשתי הפנים הראשונות שהוצגו כאן, קרי: "פסיכולוגיה במשפט" ו"פסיכולוגיה ומשפט".

לתרומת הפסיכולוגיה לתהליך המשפטי נודעת חשיבות זה מכבר, הן כמקור ידע מחקרי כללי והן ככלי עזר בקבלת החלטות במקרים ספציפיים הנידונים בבית המשפט (Foxhall, 2000; Melton, Petrila, Poythress, & Slobogin, 1997). הקשר בין הפסיכולוגיה למשפט צבר תאוצה בעשורים האחרונים בציפייה כי ידע פסיכולוגי יהווה כלי בידי שופטים לשיפור יעילותם של הליכים משפטיים ודיוקן של הכרעות משפטיות (Underwager & Wakefield, 1992), ויתרום לעשיית צדק על-ידי הגברת ההבנה של התנהגות אנושית בקרב בעלי התפקידים בבתי המשפט (ראו Elmwork, Sales, & Suggs, 1981). מאז שנות ה-60 נכתבו עשרות ספרי מבוא בפסיכולוגיה משפטית (למשל Kapardis, 1997; Greene, Heilbrun, Fortune, & Nietzel, 2007). אך בישראל, למעט פרסומים מעטים, שהתמקדו בעיקר בתחום הקליני (כגון חוות דעת פסיכולוגיות המוגשות לבית המשפט, ראו זכי, 1994, 2003), התחום כמעט שלא זכה לתשומת לב עיונית או מחקרית.

המערכת המשפטית עשויה להשתמש במחקר פסיכולוגי בתחומים, כגון השפעה חברתית, בריאות הנפש, קבלת החלטות, התפתחות מוסרית, קוגניציה, אישיות, תפישה וזיכרון. בית המשפט אף מתאים לשמש זירה לניסויי מעבדה ולמחקרי שדה בענפי פסיכולוגיה שונים. להלן סקירה של כמה מתחומים אלה בהקשרם המשפטי.

זיכרון אנושי ועדות ראייה

התופעה הפסיכולוגית הרלוונטית ביותר לעדות ראייה היא הזיכרון האנושי. שכחה טבעית היא תופעה הקיימת אצל כולנו. אך יש שכחה מסוג אחר, הנפוצה לאחר חוויית אירוע טראומטי, ובה הזיכרונות נותרים בתת-מודע בעקבות תהליך מונע-רגשית הקרוי "הדחקה" (Greene et al., 2007). בנושא זה תרומת הפסיכולוגיה היא כפולה: ראשית, בפן המחקרי, פסיכולוגים מסוגלים לספק מידע לבית המשפט על אודות מאפייני הזיכרון האנושי והגורמים המשפיעים עליו. לדוגמה, נמצא שאיכות עדות הראייה מושפעת מגיל העד, מתחום עיסוקו ומשורה של תכונות אישיות (Ainsworth, 1998); עוד נמצא לאחרונה כי עצימת עיניים מסייעת להיזכר בפרטים חזותיים ושמיעתיים (Perfect et al., 2008). שנית, בפן הקליני, פסיכולוגים מסוגלים להעניק טיפול המאפשר לאנשים להיזכר בחוויות שהודחקו לצורך מסירת עדות.

הזיכרון עלול להשתבש גם בעקבות מידע ש"נשתל", בכוונה או שלא בכוונה, בין קרות האירוע המדובר לבין מתן העדות. לדוגמה, אם אדם ראה רכב אדום דורס הולך רגל, ובחקירת המשטרה הוא נשאל "כמה אנשים ישבו ברכב הכחול שפגע בהולך הרגל?", הוא עשוי להעיד אחר כך בשבועה שהרכב היה כחול. גם ניסוח השאלה (באופן הנקרא "שאלה מנחה"; leading question) עשוי להשפיע על ההסתברות שתינתן תשובה זו או אחרת. לדוגמה, נניח שבאותו אירוע של דריסה, היו פנסי הרכב תקינים. שאלה בנוסח "האם הבחנת פנס קדמי שבור ברכב?" היא לגיטימית, אך השאלה "האם הבחנת פנס הקדמי השבור של הרכב?" מנחה את העד להניח שהיה פנס שבור, ומגבירה את ההסתברות שיענה בחיוב (Gerrie, Garry, & Loftus, 2005). טקטיקה כזו עשויה לנקוט ההגנה במשפט שבו הנאשם נהג ברכב שפנסיו היו, כאמור, תקינים.

בסרטו הקלאסי של אקירה קורסאוה, **ראשומון**, ארבעה עדי ראייה מוסרים ארבע גרסאות סותרות של אותו אירוע. תיאוריהם מבטאים את העובדה שלא רק שאנו נוטים לשכוח פרטים, אלא שזיכרוננו מכיל פעמים רבות עיוותים רבים. כלומר, הזיכרון האנושי איננו פועל כמו מסרית וידאו (Pansky, Koriat, & Goldsmith, 2005). זיהוי הגורמים המעורבים בזכירה, אשר עשויים להוביל לסתירות בין עדויות, הוא אתגר לחוקרי זיכרון והוא בעל ערך רב לשופטים הנדרשים להעריך את אמינותן של עדויות ראייה, לשקול אותן זו מול זו, ולהכריע מי מהן מדויקת יותר וקרובה יותר ל"אמת".

מחקרים פסיכולוגיים עשויים לשפוך אור על מידת הדיוק גם בעדותם של ילדים. באופן ספציפי, נשאלת השאלה אם עדותו של ילד היא אמינה ועד כמה היא תלויה ביכולתו לצפות באירועים, **לזכור אותם ולדווח על אודותיהם**, בהשוואה ליכולתם של מבוגרים (Chiroro & Müller, 2005). לדוגמה, מחקרים על מידת דיוקם של ילדים במסדרי זיהוי העלו שכאשר האדם החשוד בפשע נכלל בין האנשים העומדים במסדר זיהוי, יכולתם של ילדים לזהותו אינה נופלת מזו של מבוגרים; אך כאשר הפושע נעדר ממסדר הזיהוי, הסיכוי לזיהוי מוטעה אצל ילדים גבוה מזה שאצל מבוגרים (Costanzo, 2004).

בית המשפט כזירה של תהליכים חברתיים

בבית המשפט יש "בעלי תפקידים" רבים – שופטים, עדים, הצדדים למשפט ופרקליטים – ומערכת היחסים ביניהם לעתים היא סבוכה ומורכבת. אחד מתחומי המחקר הנפוצים בפסיכולוגיה החברתית של בית המשפט הוא השפעה חברתית. לדוגמה, נשאלת השאלה מתי להעלות לדוכן את העד החשוב ביותר. בפסיכולוגיה חברתית ידועים אפקט הראשונות ואפקט האחרונות, שבהם האובייקט המוצג ראשון או אחרון (בהתאמה) זוכה לבולטות הגדולה ביותר. מחקרים פסיכולוגיים-משפטיים מצביעים על כך שככל שהדבר נוגע לפחות לחבר מושבעים, אפקט הראשונות הוא החזק יותר (Pennington, 1982). עוד נמצא שנאום הפתיחה של המשפט מכריע יותר מנאום הסיום (Pyszczynski & Wrightsman, 1981). יתרה מכך, כאשר פרקליט מטעם התביעה מבטיח בנאום הפתיחה שלו יותר ממה שהוא מסוגל (או מתכוון) לקיים, ביטחונם של מושבעים באשמתו של נאשם הולך וגובר עם התקדמות מהלך המשפט: אם התביעה מבטיחה להראות א, ב, ג ובפועל מראה רק א, ב – מושבעים יתייחסו למכלול העדויות כאילו שהוצג גם ג. עם זאת, ניתן למתן או לבטל את השפעתה של טקטיקה זו אם הצד שכנגד (ההגנה) מפנה את תשומת לב המושבעים לכך שהתביעה לא קיימה את הבטחתה (Pyszczynski, Greenberg, Mack, & Wrightsman, 1981). מחקר עתידי יוכל לבחון אם הדברים נכונים גם לשופטים מקצועיים.

דוגמה נוספת היא טקטיקות השכנוע שפרקליטים עשויים לנקוט כדי לשכנע שופטים בצדקת טיעוניהם. אחת מהן היא "בניית סיפור" מתוך העדות (Williams & Jones, 2005): שופטים, כמו כולנו, מעדיפים להפחית אי-ודאות. כאשר בעדות המושמעת לפני שופט קיימים חללים, הוא עשוי להשלים את הסיפור במוחו. פרקליטים יודעים זאת, ויכולים להציג סיפור כך שיורכב בחלקו מעדויות ראייה ובחלקו מפרטים – אולי קריטיים – שהשופט משלים בראשו, אך איש לא העיד, למעשה, על קיומם. נניח ששופט שומע עדות, שלפיה הנאשם נראה עוזב את ביתה של חברתו כאשר הוא צועק ומקלל. מאוחר יותר הוא נצפה שתוי באחד הבארים בשכונה. שופט השומע עדויות אלה יבנה בראשו סיפור שבו פורץ ריב בין הנאשם לבין חברתו וכתוצאה מכך הנאשם הולך להטביע את יגונו בבאר. אם זה תהליך עיבוד המידע של שופטים, רצוי שפרקליטים ינצלו זאת, לדוגמה – בקביעת סדר העדים שבכוונתם לזמן לעדות.

השפעה חברתית, באמצעות נוכחות אמיתית או מדומה, יש גם לכלי התקשורת. נשאלת השאלה עד כמה שופטים מושפעים מכלי התקשורת המלווים את המשפט בטרם הכרעה (pre-trial publicity) או המצויים באולם בית המשפט עצמו. הבעייתיות הנוצרת בסיקור בכלי התקשורת, לפני המשפט ובמהלכו, נובעת בעיקר מן העובדה שבניגוד לגורמים אחרים בתהליך המשפטי (כמו קבילותן של עדויות), רוב הפרטים המופיעים בתקשורת אינם בשליטתו של בית המשפט או בשליטתם של הצדדים המעורבים במשפט (Studebaker & Penrod, 2005).

תפיסה חברתית והשפעה חברתית רלוונטיות גם לאופן שבו שופטים מעריכים את אמינותם של עדים. על כך יורחב בחלקו השני של מאמר זה.

הערכת מסוכנות והערכת שפיות

בתי המשפט נזקקים לעדותם של פסיכולוגים מומחים לצורך הערכת מסוכנותם של עבריינים או לצורך קביעת אחריות פלילית כאשר נאשם טוען טענת חפות בשל אי-שפיות בעת ביצוע פשע (Africa, 2005; Cohen, 2005). הנושא עלה על סדר היום בעקבות מקרה של סטודנט באוניברסיטת קליפורניה שביטא באוזני הפסיכותרפיסט שלו את רצונו להרוג עלמה צעירה אשר לא נענתה לחיזוריו. הפסיכותרפיסט התריע על כך לפני גורמי אבטחה בקמפוס האוניברסיטה, אך אלה זימנו את הסטודנט לשיחה והחליטו שאיננו מסוכן. כעבור כחודשיים רצח הסטודנט את העלמה. הורי העלמה תבעו את האוניברסיטה בגין רשלנות, וזכו בתביעה (*Tarasoff v. Regents of the University of California*, 1976). מקרה זה הבליט את החשיבות הנודעת להערכת מסוכנות ואת התרומה שתורמות הערכות פסיכולוגיות כאלה למערכת אכיפת החוק (Costanzo, 2004).

סקירה מקיפה על ההתפתחויות בנושא הערכת מסוכנות, הן מהצד החקיקתי והן מהצד המדעי, נכתבה לאחרונה בידי הפסיכולוג ג'ון מונאהאן (Monahan, 2006). בהקשר זה ראוי לציין תוכנת מחשב שפיתחו מונאהאן ועמיתיו (Monahan et al., 2006). תוכנה זו מיועדת להעריך את מידת הסבירות שאדם המאושפז בשל הפרעת נפש ינקוט אלימות כלפי אחרים. עם זאת, כפי שכתבו המחברים, יש לסייג ולומר שהתוכנה נבנתה לשימוש ועברה תיקוף רק בקרב אנשים הסובלים מהפרעות נפש, המאושפזים במוסדות פסיכיאטריים בארצות-הברית. מוקדם אפוא להסיק מסקנות לעניין יכולת ההכללה שלה אל אוכלוסיות אחרות ולעניין תוקפה הבין-תרבותי.

אם כך, פסיכולוגים עשויים למסור לבית המשפט הערכות בדבר מסוכנותו של אדם מסוים, וכן מידע מחקרי יקר ערך בדבר תקפותם של מדדים שונים של מסוכנות מסוים (McDermott, Edens, Quanbeck, Busse, & Scott, 2008). לאחרונה התפתח תחום מקצועי הקרוי פסיכולוגיה חקירתית (investigative psychology), שעניינו בעיקר בקביעת פרופילים אישיותיים של עבריינים, והוא רלוונטי לכל דרכי הפשיעה האלימה הנחקרות בידי המשטרה, כגון שוד מזוין, רצח, אינוס ואף פעולות טרור (Youngs & Canter, 2005).

ומה בעתיד?

פריחתן של טכנולוגיות התקשורת בעשור האחרון הביאה עמה מגוון רחב של אפשרויות תקשורת חדשות, שעיקרן מתנהל בסביבת המחשב. הזיקה בין עולם המחשב

והאינטרנט לבין החוק והמשפט נדונה מעל בימה זו בעבר (לדוגמה, טננבוים, 2006); ניתן לחשוב על כמה היבטים של תהליכים משפטיים שבהם ייתכנו להתפתחות הטכנולוגית גם השלכות פסיכולוגיות. לדוגמה, ניתן לנצל תקשורת מקוונת סינכרונית (כגון תוכנות להעברת מסרים מידיים) לצורך גביית עדות מילדים שהם קרבנות. קיימים היום חוקים המסדירים גביית עדות מקטינים – לדוגמה באמצעות צילום בווידיאו או עדות שלא בנוכחות הנאשם – וניתן לנצל לצורך זה גם את המחשב האישי, שהפך בשנים האחרונות לידים הטוב של הילדים. ילדים בגיל חטיבת ביניים מדווחים על שליטה גבוהה במיומנויות מחשב ואינטרנט (אהרון, 2008), והגיל שבו ילדים משתמשים במחשב לצורך העברת מסרים מידיים הולך ויורד. ניצול מאפייניה של תקשורת מסוג זה – בעיקר אי-נראות – עשוי, כתנאים מסוימים, להגביר את דיוקה של העדות. כאשר ילד יושב בביתו, שבו "מחשבו הוא מבצרו", מלווה במבוגר, ובצד השני יושב איש מקצוע (כגון חוקר ילדים), והם מתקשרים בעזרת מצלמה ומיקרופון (או צ'ט), מרוחקים מן הזירה של בית המשפט (שבה עלולים ילדים לחוש מאוימים), היכולת להגיע למידע חשוב ומדויק עשויה להשתפר. זאת משום שמסירת מידע כזה תלויה במידת הריכוז של הילד, במידת ביטחונו העצמי ובמידת האמון שהוא רוחש לאדם שמולו. יש אפוא מקום לבצע מחקרים שיאתרו את התנאים שבהם הליכים מעין אלה יהיו מועילים.

דוגמה נוספת לזיקה שבין מערכת המשפט לבין מחקר פסיכולוגי בהקשר טכנולוגי (אם כי לא בהכרח זו הישראלית) מתבטאת בתחום של קבוצות דיון מקוונות. מושג עיקרי בתחום זה הוא "נוכחות חברתית" (social presence), והוא נוגע לאופן שבו האנשים המשתתפים בקבוצת דיון ברשת האינטרנט מייצגים את עצמם (בלאו וכספי, 2007). במיוחד, מתעוררת השאלה אם תהליך קבלת החלטות בחבר מושבעים, כפי שהוא נעשה היום, יישא אופי אחר אם הוא ייעשה באמצעות רשת האינטרנט, כדיון מקוון, סינכרוני (צ'ט, וידאו-קונפרנס) או א-סינכרוני (קבוצת דיון). האם המעבר מיחסי גומלין מסורתיים המתקיימים פנים-אל-פנים אל קשרים מקוונים הוא שדרוג טכני בלבד, או שמא מדובר בזן חדש של דינמיקה חברתית (ראו אהרון, 2009; Lea, Spears, & de Groot, 2001)?

כתרגיל מחשבה מרחיק לכת מעט ניתן לדמיין גם מותב וירטואלי, שבו "חבר שופטים" קיים רק באופן וירטואלי, שעה שכל שופט יושב בלשכתו וכך מנוהל הדיון. כאמור, יש לנסיבות כאלה לא רק היבטים טכנולוגיים ולוגיסטיים, אלא אף מאפיינים פסיכולוגיים-חברתיים העשויים לשנות באופן מהותי את הדרך שבה מתקבלות הכרעות משפטיות.

המסר העיקרי, אם כן, הוא שתקשורת מתווכת-מחשב בהליכים משפטיים עשויה לפתוח אופקים חדשים בעלי היבטים פסיכולוגיים-חברתיים, ולא רק טכנולוגיים.

על שופטים כבני אדם

לבסוף, מילה על האנשים מקבלי ההחלטות (אשר גם על אודותיהם יורחב בחלק הבא של המאמר). שופטים אינם חסינים מפני טעויות. עדות אמפירית ממחקרים פסיכולוגיים מצביעה על כך שלא ניתן, בדרך כלל, לחשוף רמייה או שקר מצד עדים תוך כדי שימוש ברמזים שעורכי דין ושופטים מנסים לעתים להיעזר בהם, כגון הססנות מצד עד או גוון קולו (Tredoux & Pooley, 2005). כבר ב-1906 התריע זיגמונד פרויד באוזני שופטים אוסטריים על כך שהחלטותיהם מושפעות מתהליכים לא-מודעים (Costanzo, 2004). שנה לאחר מכן, במקרה של *Muller v. Oregon* (1907), הכיר בית המשפט בכך שחקר ההתנהגות האנושית רלוונטי גם להחלטותיו. הדיון במקרה של Muller נסב סביב השאלה אם חריגה מן המגבלה שהטילה מדינת אורגון על מספר שעות העבודה היומי של נשים עלולה לפגוע ברווחת הקהילה בשל תפקידן החברתי של נשים. בית המשפט קבע שהמגבלה במקומה, ונסמך בהחלטתו לא על הנחות תיאורטיות בדבר ההסדרים שישרתו את האינטרס הציבורי, אלא – לראשונה – על נתונים סטטיסטיים בדבר הקשר בין מספר שעות העבודה בתעשיות שונות לבין איכות חייהן של נשים (Levin-Waldman, 1998). בכך נפתחה הדרך להכרה מצד מערכת המשפט בחשיבותם של ממצאי מחקרים במדעי החברה. היום, מאה שנים לאחר מכן, מתחילה הדלת להיפתח גם בישראל. אל תוך הדלת הזו, נדחק – לא בלי קושי – המחקר המתואר בחלק הבא של המאמר, מחקר שהיה ראשוני בישראל בכך שהציע פרדיגמה מחקרית שטרם יושמה כאן בתחום של פסיכולוגיה משפטית.

חלק ב: מחקר לדוגמה

לא על החוק לבדו: על מה מבוססות הכרעות משפטיות?

בחלק זה מתואר מחקר שעסק בבחינת משקלם של גורמים חוץ-משפטיים בקבלת החלטות משפטיות הנוגעות למשמורת על ילדים (אנטונובסקי, 2005).² בביטוי "גורמים חוץ-משפטיים" (extralegal characteristics) הכוונה היא לגורמים אשר אינם רלוונטיים לתהליך המשפטי ואינם אמורים להשפיע על הפסיקה, דוגמת מגדרו של עד מומחה או מערכת הערכים שעליה התחנך השופט (ראו Cohen & Fulero, 1982). להלן אסקור את הספרות התיאורטית והאמפירית הנוגעת לשתיים מבין השאלות הקונקרטיות שהמחקר דן בהן: מה קובע בעיני שופט את מידת אמינותו של עד מומחה, ומהו תהליך קבלת ההחלטה של השופט, כפי שתופש אותו השופט עצמו. בהמשך, אתאר

2 המחקר התבצע בהדרכת פרופ' צ'רלס גרינבאום מהאוניברסיטה העברית בירושלים. אני מבקש להודות לו על תרומתו הרבה לאורך שלבי העבודה.

כי צד התבצע המחקר ואסקור את הממצאים העיקריים ואת השלכותיהם העיוניות והמעשיות.³

שתי מטרות עיקריות היו למחקר: ראשית, לבחון לראשונה בישראל, במחקר ניסויי-אמיתי⁴ שמשותפים בו עורכי דין ושופטים, את המידה שבה מושפעות הכרעות משפטיות בעניין משמורת ילדים ממאפיינים חוץ-משפטיים.⁵ שנית, לתעד את תהליך קבלת ההחלטה של בעלי הכשרה משפטית (שופטים ועורכי דין) בעניין זה. בעקבות טיעונים תיאורטיים וממצאים אמפיריים בדבר אפליה מגדרית במערכת המשפט, המאפייין החוץ-משפטי שהמחקר התמקד בו הוא מגדרו של עד מומחה. ההסבר המוצע להשפעת מגדרו של עד מומחה על ההליך המשפטי טמון במידות שונות של אמינות המיוחסת בבית המשפט לגברים ולנשים.

עדות מומחה בבית המשפט

מצב שכיח הוא שפסיכולוג מעיד כמומחה בבית המשפט. עד מומחה הוא "אדם שבדרך של אימון או לימוד מוסמך להביע דעתו בבית המשפט" (Greene, Schooler, & Loftus, 1985, p. 201). ההבדל העיקרי בין עדות מומחה לבין עדות אחרת הוא שלמומחה מותר ומומלץ להביע דעה ולהסיק מסקנה (Alaan, 2005); "דינן של מסקנות כאלה כדין 'עובדות' הראויות לבוא בשערי בית המשפט" (קדמי, 1991, עמ' 387). אך האם "עובדות" כאלה הן קבילות תמיד? בפסיקת בית המשפט העליון בשבתו כבית משפט לערעורים פליליים (אבוטבול נ' מדינת ישראל, 1993), הזכיר

- 3 לא אתעמק כאן בניתוחים הסטטיסטיים שהובילו אל הממצאים שיוצגו, והמעוניינים בכך יפנו אל דוח המחקר המלא (אנטונובסקי, 2005).
- 4 מחקר ניסויי-אמיתי הוא מחקר שבו החוקר מחלק מדגם של נחקרים באופן מקרי לכמה קבוצות (באופן מקרי, דהיינו: לכל נחקר יש סיכוי זהה להיות בכל קבוצה). כל קבוצה מקבלת "טיפול" שונה (לדוגמה, במחקר רפואי הדבר עשוי להיות מינון שונה של תרופה מסוימת שמיועדת להפחית את לחץ הדם; במחקר הנוכחי הוצג עד מומחה בתיק פיקטיבי פעם כגבר ופעם כאישה). לאחר מכן נמדדת אצל כל הנחקרים התופעה שבמוקד המחקר (לדוגמה, במחקר רפואי הדבר עשוי להיות רמת לחץ הדם; במחקר הנוכחי הדבר עשוי להיות המשקל שייתן שופט לעדות המומחה בעת קבלתה של ההכרעה השיפוטית). היתרון במחקר מסוג זה נעוץ ביכולת להגיע למסקנה **סיבתית** בדבר השפעת הגורם המסביר (מינון תרופה מסוימת או מגדרו של עד מומחה) על התופעה הנחקרת (רמת לחץ הדם או משקל עדות המומחה בהכרעה השיפוטית). דהיינו, בעקבות הבקרה המחקרית (החלוקה המקרית והליכים נוספים שלא ארחיב עליהם כאן), ניתן להבטיח שרק הגורם המסביר מבדיל בין הקבוצות, ולכן כל הבדל שיימצא ביניהן בתופעה הנחקרת, מקורות בגורם המסביר.
- 5 במחקר זה נבחנה השפעתם של כמה גורמים כאלה על הכרעות משפטיות שעסקו במשמורת ובאימוץ. במאמר הנוכחי ידובר על גורם אחד עיקרי שהשפעתו נבחנה – מגדרו של עד מומחה – ועל תיקי משמורת בלבד.

השופט בך את פסק דין פריי (Frye v. United States, 1923), שבו קבע בית המשפט הפדרלי בארצות-הברית כי עדות מומחה "חייבת להיות מבוססת דיה עד כי זכתה בהכרה כללית בתחום הספציפי שאליו היא שייכת", ואף ציטט את החוקרים הישראליים בן-שחר, בר-הלל וליבליך (Ben-Shakhar, Bar-Hillel, & Lieblich, 1986) שהתייחסו לתקדים פריי בציינם את חוסר קבילותו של הפולגריף בבית המשפט. בעקבות זאת, קבע השופט בך במפורש כי תוצאות בדיקות שנערכו לאדם באמצעות מכשיר הפולגריף אינן קבילות כראיה במשפט פלילי.

חוק 702 מחוקי העדות הפדרליים של ארצות-הברית שאומץ ב-1975 קובע כי מומחה יכול להעיד אם ידע ייחודי – מדעי, טכני או אחר – יסייע לבית המשפט להבין את העדות או לקבוע עובדות (DeWitt, Richardson, & Warner, 1997; Federal Rules of Evidence, 1989). ב-1995 הוציע בית הנבחרים האמריקני תקנה (HR 988) המציעה תוספת לחוק פדרלי 702, ולפיה עדות מומחה מדעית תתקבל רק אם בית המשפט קבע שהיא מבוססת על נתונים מהימנים ותקפים (Randy Borum, personal communication, April 12, 1995). זאת, אף כי השופט בלקמן, המתמצא בעקרונות המחקר המדעי וכתב את דעת הרוב אצל דוברט (Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, 1993), ציין כי חוק 702, הנוקט את המונח "ידע מדעי", ממילא מחייב מתודולוגיה מדעית, הכוללת התייחסות למהימנות ולתוקף. עם זאת, חוק 702 נתפש בעיני אנשי מקצוע כרחב יותר מן הסטנדרטים של פריי (Frye v. United States, 1923), שכן הוא מאפשר כל עדות מומחה אשר בית המשפט ימצא כי היא עשויה להועיל, גם אם אין היא עומדת בקריטריון של "הכרה כללית". חילוקי דעות נותרו באשר לשאלה אם לקבל את חוק פדרלי 702 כתחליף להלכת פריי (Appelbaum, 1994).

באופן דומה ציין אליוט (Elliot, 1994) כי עד לפרשת דוברט (Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, 1993), חסרו לבתי משפט הנחיות ברורות בשאלה מתי ליישם את חוקי העדות הפדרליים ומתי ליישם את מבחן פריי בהערכת קבילותה של עדות מומחה. פרשת דוברט הייתה ציון דרך ביחסים שבין המשפט למדע, שהביא בעקבותיו שליטה רבה יותר של בתי המשפט, באמצעות הנחיות ברורות יותר, בכל הנוגע להצגת עדות מומחה (Landsman, 1995). בפרשה זו טענה המתלוננת כי תרופה נגד בחילות בוקר בשם בנדקטין, שייצרה חברת מרל דאו, גרמה למומים מולדים אצל ילדה. ניתוח חוזר – שלא פורסם – של נתוני מחקרים רבים, הוביל את המומחים במקרה זה למסקנה שבניגוד לממצאים הקודמים שכן פורסמו, לבנדקטין עלולות להיות השפעות מזיקות. בשנת 1989 קבעה המדינה שעדות המומחים לא הייתה קבילה שכן הניתוח החוזר לא הועבר לשיפוט של עמיתים ולא הופיע כפרסום מדעי. אולם בערעור שהוגש בשנת 1993, קבע בית המשפט העליון שמבחן פריי לעדות מדעית איננו עוד בר-יישום, בהיותו מגביל יתר על המידה ומאחר שהוחלף על-ידי חוקי העדות הפדרליים. בית המשפט העליון אף המליץ כי שופטים, בבואם להעריך את מידת אמינותה של תיאוריה, יביאו בחשבון את בחינותיה, את שיטת המחקר הבודק אותה ואת כליו, וכן את שיפוטה

בידי עמיתים ופרסומה.⁶ המתנגדים לעמדה זו טוענים שהמלצה זו נותנת בידי השופטים מחויבות או סמכות להפוך ל"מדענים חובבים" ולעסוק בעניינים החורגים מרחק רב מתחום מומחיותם. דאגתם היא שבעוד המלצה זו מאפשרת עדות על אודות מחקר חדשני שלא פורסם, היא מאפשרת גם הצגת טכניקות מחקריות הנתונות בספק ואשר יש סיבות טובות לחוסר קבילותן בקהילה המדעית.

לפני כעשור, במקרה של קומהו (Kumho Tire Co., LTD. v. Carmichael, 1999) הרחיב בית המשפט לערעורים בארצות-הברית את יישומה של הלכת דוברט על עדויות שאינן מתחומי המדע דווקא, בקובעו שעדות מומחה עשויה להיות קבילה גם כאשר המומחיות נסמכת על ידע או על מיומנות בתחומים טכניים (כפרשת קומהו נסבה השאלה סביב קבילות עדותו של מומחה לענייני צמיגים).

מתי ייטה בית משפט לקבל עדות מומחה ומתי ייטה לדחותה? מה יגרום לבית המשפט להעניק משקל זה או אחר לעדות מומחה? התשובה נעוצה, במידה רבה, במידת האמינות (credibility) שמייחס בית המשפט לעד המומחה המופיע לפניו. על אמינותו של עד מומחה ועל מה שעשוי לתרום לה או לפגוע בה, ארחיב להלן.

אמינות כתכונה מכרעת של עדים מומחים

תפקיד העד המומחה הוא להבהיר נושאים הטעונים בהכרח או הנתונים במחלוקת והמהווים חלק מתחום מומחיותם. זאת, במטרה ליצור עמדה מסוימת בקרב מקבלי החלטות בבית המשפט כלפי נושא הנדון לפניהם, לשנותה או להכריע בין עמדות שונות. על מנת שהדבר יצליח, חייב העד המומחה להיות אמין. דהיינו, **אמינות** היא תכונה עיקרית הנדרשת מעד מומחה על מנת שלדבריו יינתן משקל בהכרעת בית המשפט. אמינות ניתנת להגדרה כמידה שבה מקורו של מסר מסוים נתפש בעיני קהל היעד שלו כמקור מידע אשר ניתן להאמין לו: "a believable source of information" (Michener, DeLamater, & Schwartz, 1986, p. 202). אמינות היא אפוא **נתפשת**, ונמדדת בעיניו של קולט המסר.

אמינות הומשגה במודלים של שכנוע ושינוי עמדות באופנים שונים. במודל הקלאסי של הובלנד (Hovland, Janis, & Kelley, 1953; Hovland & Weiss, 1951), הוסברה אמינות כפונקציה מצטברת של **מומחיות** (expertise) ו**מהימנות** (trustworthiness). ההנחה העיקרית של הובלנד הייתה שככל שאמינותו של מקור המסר גבוהה יותר, תהיה השפעה רבה יותר לתוכן המסר שהוא מעביר אל קהל היעד. ההבחנה בין מומחיות לבין מהימנות מוצגת במאמרו של קלמן על תהליכי שינוי עמדות (Kelman, 1961): אדם נחשב **מומחה** כי הוא **יודע** את האמת; אדם נחשב **מהימן** כי הוא

6 המקרה של דוברט נגע אמנם ישירות לעדות מומחה מתחום הרפואה, אך בית המשפט לא הגביל את הנחיותיו לתחום זה, והן ישימות גם לעדות מתחומי מדעי החברה (Duncan, 1996).

אומר את האמת. משמע, מומחיות נוגעת לרקע של מקור המסר, ואילו מהימנות נוגעת למניעים של מקור המסר.⁷

בנוגע למהימנות נשאלת השאלה אם מינוי מומחה בידי בית המשפט מונע הטיה הקיימת אצל מומחה הנשכר באופן פרטי לייצג צד זה או אחר (Champagne, Easterling, Shuman, Tomkins, & Whitaker, 2001). שמפיין ועמיתיו ציינו שהיעזרות במומחה מטעם בית המשפט היא נדירה בארצות-הברית (במקרים העוסקים בדיני משפחה, במיוחד במשמורת, ימנה בדרך כלל בית המשפט פסיכולוג כעד מומחה). כאשר הם שאלו עורכי דין ופסיכולוגים לדעתם על אודות מינוי עד מומחה מטעם בית המשפט, התקבלו תשובות מנוגדות, אך מאותו טעם: פסיכולוגים אמרו שמינוים בידי בית המשפט ממעיט את השליטה שיש לעורכי דין עליהם, ובכך מאפשר להם המינוי עצמאות מקצועית רבה יותר. מסיבה זו בדיוק העדיפו עורכי דין לשכור בעצמם את שירותי הפסיכולוגים. בעניין זה מתברר כי לעדות מומחה ניתן משקל גבוה יחסית כאשר העד ממונה בידי בית המשפט ואיננו מייצג את אחד הצדדים (Maidment, 1984).⁸ עד מומחה, שעל כתפיו מוטלת לעתים אחריות רבה לתוצאות ההליך המשפטי, נקרא לסייע לבית המשפט "לשפוט משפט צדק, לא להטות משפט ולא להכיר פנים", ככתוב בסעיף 6 לחוק-יסוד: השפיטה. אולם עד מומחה ובעל מוניטין, אשר מייצג את אחד הצדדים וזוכה לתגמול כספי גבוה, עלול להיפתש כ"hire gun", ואם כך, דעתו לא תזכה למשקל רב בהכרעת הדין (Cooper & Neuhaus, 2000).⁹

על הרלוונטיות של אמינות מקור המסר להכרעות משפטיות, נכתב כי "מודלים פסיכולוגיים-חברתיים של שכנוע מספקים מסגרת שימושית לניבוי ולהבנה של אופן השכנוע של עדות מומחה" (Brekke, Enko, Clavet, & Seelau, 1991, p. 451). בשני העשורים האחרונים נעשו בארה"ב מחקרים רבים שבדקו את השפעתם של היבטים

7 במחקר המתואר כאן אומץ המודל של הובלנד (הידוע גם כמודל של אסכולת Yale). קיימים מודלים מאוחרים יותר של שכנוע ושינוי עמדות, שהם קוגניטיביים יותר באופיים ומביאים בחשבון תהליכי קשב ועיבוד מידע, דוגמת Elaboration Likelihood Model (Petty & Cacioppo, 1986), ולא יורחב עליהם בחיבור הנוכחי.

8 בביטוי "משקל" הכוונה היא לכוחה המעשי של הראיה. משקלה של הראיה ("כוחה הראייתי") הוא אפוא מידת יכולתה להיות בסיס – לבר או עם ראיה אחרת – לפתרון נקודות שנויות במחלוקת (קדמי, 1991).

9 בארצות-הברית, שם נהוג שכל צד במשפט פלילי מזמין עד מומחה מטעמו, שכיח הוא מצב שבו קיימת סתירה מוחלטת בין מומחים המעידים על אותו עניין באותו תיק משפטי, מלווה בחוסר יכולתם של שופטים או של מושבעים להסתמך על עדות המומחה לצורך הכרעתם. פתרון אפשרי מסתמן בנוהג הקרוי "עדות בו-זמנית". בשיטה זו (הקרויה כפי משפטנים אוסטרלים "hot tubbing"), מזמן כל צד עד מומחה, אך העדים מעידים יחדיו בזמן המשפט – דנים במקרה, שואלים זה את זה שאלות, עונים יחד לשאלות השופט ועורכי הדין ומחפשים מכנה משותף לעדותם (Liptak, 2008).

שונים בעדות מומחה על פסיקותיו של חבר מושבעים (למשל Cooper, Bennett, & Sukel, 1996; Cooper & Neuhaus, 2000), אך בישראל, בהיעדר שיטת המושבעים, לא נחקר נושא זה כלל.

שלושה טעמים מיוחדים יש לחקירת גורמים המשפיעים על אמינותו הנתפשת של עד מומחה בבית משפט:

ראשית, **העדות עשויה להיות קריטית**. משקלה של עדות מומחה פסיכולוגית עשוי להיות מכריע במקרים שבהם תלוי פסק הדין בידע הנמסר בעדות. הדבר נכון בעיקר אם העד נתפש כאמין בעיני מקבלי ההחלטות בבית המשפט. כלומר, אמינותו של עד מומחה היא מהותית במכלול הגורמים הקובעים כיצד תשוקלל עדותו בתהליך הפסיקה. הנחה זו נגזרת מן המודל שהוצג לעיל והיא נשענת על ממצאיהם של חוקרים רבים, שהסיקו כי מסר המועבר מפי מקור הנתפס כאמין ישפיע (ובכיוון של המסר) יותר מאשר מסר המועבר מפי מקור שאינו נתפש כאמין (לדוגמה Hovland & Weiss, 1951; Petty & Cacioppo, 1986).

שנית, **מדובר בגורלות של בני אדם**. בין שמדובר במשפט פלילי ובין שבמשפט אזרחי עסקינן, תוצאות המשפט עשויות לחרוץ את גורלם של הצדדים המעורבים ולשנות את מהלך חייהם: "גורלו של אדם שהורשע בבית משפט נקבע בחלקו על-ידי המלצת פסיכולוג לשופט בטרם הפסיקה" (Task Force, 1978, p. 1099). היות שעדות מומחה עשויה להשפיע על הפסיקה, ואם השפעתה אכן תלויה בין השאר באמינותו של העד, הרי שאלת האמינות היא מכרעת.

שלישית, **הצורך הייחודי של בית המשפט להבטיח את אמיתותן של עדויות**. באינטראקציה חברתית, מקבלים בני אדם, בדרך כלל, כמובנת מאליה את אמיתותם של דברי הזולת. בבית המשפט קיימים מנגנוני פיקוח להבטיח כי הדמויות המעורבות במשפט דוברות אמת, כמו עדות תחת שבועה, חקירה נגדית והשוואה עם עדויות אחרות (Brannigan & Lynch, 1987). דווקא בשל הקריטיות הפוטנציאלית של עדות המומחה והעובדה שמדובר ב"עשיית צדק", שבמסגרתה ייעשה לעתים ניסיון לערער את אמינותו של עד מומחה בחקירה שכנגד (Carson, 1992), עשוי להיות הברזל בין השפעת האמינות בבית המשפט לבין השפעתה במצבים אחרים. ייתכן שבתפישת אמינותו של עד מומחה יידע בית המשפט להתעלם ממידע בלתי-רלוונטי, כגון מוצאו העדתי ומראהו החיצוני של העד. יש עדויות לקיומה של היכולת להתעלם ממידע בלתי-רלוונטי, כגון עדות שאיננה תקפה (Schul & Manzury, 1990) (על יכולתם של שופטים לעשות כן בפועל יורחב בהמשך).

גם במשפט הישראלי מוקנית חשיבות רבה לאמינותו של עד, ובמיוחד למהימנותו – דהיינו, המידה שבה הוא נחשב כמי שאינו מכיר פנים: "מהימנותו של עד, היא הקובעת את משקלה הראייתי של עדותו, והיא מהווה למעשה 'תנאי מוקדם' לכוחה של העדות לשמש גורם בפתרון השאלות השנויות במחלוקת" (קדמי, 1991, עמ' 955). קביעת מהימנותו של עד נתונה, על-פי סעיף 53 לפקודת הראיות [נוסח חדש], בידי

הערכאה המתרשמת ממראה עיניה והשומעת את דברי העד, והיא נעשית על-פי הכושר השיפוטי, ניסיון החיים ותבונתו האנושית של השופט (קדמי, 1995).
 נשאלת השאלה מהם הגורמים המשפיעים על אמינות נתפשת של עדים מומחים. האם מדובר רק בגורמים שהם רלוונטיים לתהליך המשפטי, או שיש בהם שיקולים "זרים" שאינם אמורים להיות בעלי משקל? מתברר שיש לעתים בהליך המשפטי גורמים ומאפיינים שאינם רלוונטיים לו, וחלקם עשוי להשפיע על הדרך שבה נתפשים עדים מומחים.

גורמים חוץ-משפטיים בהחלטות משפטיות

כנאמר לעיל, גורמים חוץ-משפטיים הם גורמים שיש להם, לעתים, זיקה לתהליך המשפטי, ואשר, לפי כללי מערכת המשפט, ראוי שלא תהיה להם השפעה כלשהי על פסק הדין (Cohen & Fulero, 1982). אולם השפעתם תועדה בהרחבה בספרות הפסיכולוגית-חברתית והסוציולוגית-קרימינולוגית. לדוגמה, מחקר רב נסב על השפעתו של הגזע שאליו משתייכים משתתפי המשפט (נאשם, שופט, מושבעים, עדים) על פסקי דין, בעיקר בהקשר של יחסי שחורים-לבנים בארצות-הברית. עניין מחודש בנושא זה עלה בעקבות משפטם של השוטרים הלבנים אשר הואשמו בשימוש בכוח מוגזם נגד אדם שחור, רודני קינג, בתחילת שנות ה-90 (ראו Williams, McShane, & Adrian, 1993), ושוב בעת משפט סימפסון, בשנת 1995, כאשר עד התביעה מרק פורמן – בלש המשטרה שהגיע לזירת הרצח – זכה לגינוי נרחב בשל התבטאויות גזעניות. מחקרים דומים נעשו בהקשר של מוצא אתני, כגון יחסי אנגלו-אמריקנים והיספנים בארצות-הברית (Perez, Hosch, Ponder, & Trejo, 1993). במחקר אמריקני מקיף (Mustard, 2001), שבו נבחנו למעלה מ-77,000 הרשעות, נמצא – תוך פיקוח על משתנים קרימינולוגיים, דמוגרפיים וחברתיים-כלכליים – כי עבריינים שחורים, גברים ובעלי רמות נמוכות של הכנסה והשכלה נשפטו לתקופות מאסר ארוכות יותר מאלה שנגזרו על עבריינים לבנים, על נשים ועל בעלי רמות גבוהות של הכנסה והשכלה, בהתאמה, בגין עבירות דומות.

זירה משפטית אחרת שבה מאפיינים חוץ-משפטיים משחקים תפקיד היא זו העוסקת בהטרדה מינית ובאונס. המחקר בתחום זה התמקד במאפיינים של הקרבן או של הנאשם כמשפיעים על ייחוס סיבתיות למעשה האונס. לדוגמה, ג'ונס וארונסון (Jones & Aronson, 1973) מצאו כי למראה החיצוני של הנאנסת (עד כמה היא נראית "מכובדת") יש השפעה על מידת האשמה המיוחסת לה. בהקשר זה נחקרו גם גורמים, כגון מעמד חברתי, גזע, השכלה, עיסוק ומצב משפחתי של הקרבן ושל הנאשם (Deitz & Byrnes, 1981; Field & Barnett, 1978). אלה הם גורמים שאינם רלוונטיים לעבירה הנדונה, אך נמצא שהם משפיעים לא אחת על החלטותיהם של מושבעים (Mazzella & Feingold, 1994) ואף של שופטים מנוסים (Williams, 1991). מידת האשמה המיוחסת לנאנסת תלויה גם בהיכרות קודמת שלה עם האנס (Calhoun, Selby,).

(Warring, 1976). מחקרים מעטים עסקו בתכונות ובמאפיינים של מקבלי ההחלטות עצמם. לדוגמה, במחקר על השפעת מאפיינים אישיים של שופטים על תוצאות משפטים שעניינם הטרדה מינית (Kulik, Perry, & Pepper, 2003) נמצא ששופטים צעירים ושופטים המזוהים עם המפלגה הדמוקרטית פוסקים לטובת התובעת בשיעור גבוה יותר משופטים מבוגרים ומשופטים המזוהים עם המפלגה הרפובליקנית. בישראל נעשה מחקר דמה בקרב סטודנטים למשפטים שנסב על הבדלי מגדר במתן פסק דין וגזר דין במקרה אונס (אנטונובסקי, 1997), ונמצא שנשים היו אמפתיות יותר לקרבנות, וגזרו עונשים כבדים יותר על אנשים, בהשוואה לגברים.

מגדר הוא גורם שראוי, בדרך כלל, שלא תהיה לו השפעה על הכרעת בית המשפט. אך מתברר שהטיה מגדרית (gender bias) היא הבולטת והמקיפה ביותר מבין ההשפעות האפשריות של גורמים חוץ-משפטיים על קבלת ההחלטות בבית משפט (ראו, לדוגמה, Riger, Foster-Fishman, Nelson-Kuna, & Curran, 1995). הטיה זו מתבטאת, בין השאר, בדרך שבה נתפשים בעלי תפקידים בהליך המשפטי, ובהם עדים מומחים.

מגדר של עדים מומחים ואמינותם

מה לאמינותו של עד מומחה ולנושא המגדר? כפי שאטען להלן, ייתכן הבדל בין נשים לגברים באופן שבו כל אחת מקבוצות אלה נתפשת בעיני בית המשפט, ולהבדל זה עשויה להיות השפעה על ההחלטות המתקבלות בבית המשפט. ספציפית, הטענה היא כי תיתכן הטיה מגדרית במערכת המשפט, המתבטאת בכך שנשים נתפשות כאמינות פחות מעמיתיהן הגברים.

אף שנשים הן כמחצית האוכלוסייה ואף שהן מורשעות פחות מגברים, המציאות המשפטית מפלה אותן לרעה (Hudson, 1989; Mann, 1984). מערכת המשפט הישראלית מבוססת על תפישות ליברליות של זכויות האדם, על חירות ועל הוגנות; אך אף שהיא מתיימרת להיות נייטרלית ואובייקטיבית מבחינה ערכית, ייתכן שהיא מעדיפה אינטרסים גבריים ומתגמלת בפועל דומיננטיות גברית, כמו אחותה האמריקנית (ראו Roach-Anleu, 1992). מחקר רחב-היקף בנושא זה נעשה בעשור הקודם בישראל (בוגוש ודון-יחיא, 1999). מטרתו הייתה לבדוק אם הנשים סובלות מנחיתות בבית המשפט הישראלי, ואם מיתוסים מגדריים, הטיות וסטריאוטיפים, פוגמים בעשיית הצדק בישראל. בוגוש ודון-יחיא הגדירו אפליית נשים במערכת המשפט כך (עמ' 3): "התנהגות שונה ופוגעת כלפי נשים לעומת גברים, ושימוש בסטריאוטיפים ובדעות קדומות בקשר לתפקידי המינים". הן מצאו הבדלי פסיקה תלויי-מגדר (לרעת נשים) במשפטים הנוגעים לדיני משפחה. ייתכן שהדבר נובע מאימוץ הדין הדתי, המשקף מערכת משפט פטריארכלית (ראו רדאי, 1995; Raday, 1996). עוד מצאו בוגוש ודון-יחיא עדויות להטיה מגדרית באינטראקציות בתוך אולם בית המשפט ובטקסטים של פסקי דין, ודיווחו כי שופטים מטילים ספק רב יותר באמינותן של עדות (נשים)

מאשר באמינותם של עדים (גברים). מחקרן של בוגוש ודון-יחייא זכה להכרה ולהוקרה של נשיא בית המשפט העליון, השופט (בדימוס) אהרן ברק, בדברים שנשא לרגל פרסום המחקר. לדבריו, היה במחקר זה תמריץ חשוב להגברת החינוך והמודעות בקרב משפטנים בנושא הטיות אפשריות בשיפוט.

התפישה הגורסת שנשים מופלות לרעה בשל היותן נשים מבוססת על ההנחה שיש משפטנים המחזיקים בדעות קדומות והרואים את הנשים כחלשות, כתלויות וכפסיביות. לדוגמה, סיימון ולנדיס (Simon & Landis, 1991) ציטטו שופטים שהתבטאו שלעתים אין הם מסוגלים להימנע מהשוואת נשים המופיעות לפנייהם לנשים אחרות המוכרות להם – אימותיהם ונשותיהם. נשות המקצוע – עורכות דין ועדות מומחות – "זוכות" לניתוח סטריאוטיפי של אופיין, של כישוריהן ושל טיב עדותן ולביטויי חיבה, כגון darling או sweetheart (Round, 1988). באופן מסורתי, גברים נתפשים כעצמאים, כאובייקטיביים, כשכלתנים, כדומיננטיים, כפעילים, כתחרותיים, כהגיוניים, כבוטחים בעצמם וכשאפתנים. לעומת זאת, נשים נתפשות כפוטנטיות, כרכות, כאמפתיות, כאסתטיות, כרגשניות (Podgor & Pertnoy, 1991), כבלתי-מעשיות וכבלתי-צפויות (Round, 1988), והן משלמות בכך את המחיר על בחירתן ב"עיסוק גברי"¹⁰. סגנון הדיבור של נשים נתפס כבעל עוצמה פחותה (מנומס, בלתי-ישיר ורגשני) בהשוואה לזה של גברים (תקיף, ישיר ושכלתני) (Levi, 1990).

בישראל נמצא כי נשים מצטיירות בתקשורת כהגיוניות פחות, כשאפתניות פחות, כפעילות פחות, כעצמאיות פחות וכדומיננטיות פחות, ולעומת זאת, כרגשניות וכרומנטיות יותר, כתלותיות יותר וכפגיעות יותר מגברים (Ariel, 1988; Tidhar & Lemish, 1993). הרצוג (1994) הסיקה שהעיתונות הישראלית מקבעת את הפרסומים אודות הנשים הפוליטיקאיות ב"טריטוריות נשיות" סטריאוטיפיות: שלא כמו פוליטיקאים גברים, שפרסומים על אודותם מופיעים בעיתונים במדורי החדשות והפוליטיקה, פרסומים על אודות פוליטיקאיות מופיעים במדורי נשים, ונשיות מוצגת כמאוימת עקב העיסוק בתחום הגברי כביכול בפוליטיקה. וימן (2000), שבחן תשדירי פרסומת בערוץ השני של הטלוויזיה בישראל, הגיע למסקנה העגומה שסטריאוטיפים מגדריים אלה עדיין קיימים בחברה הישראלית ומשתמרים בה באמצעות הצגה שמרנית ומיניגית (סקסיסטית) של תפקידי המינים. הדבר עולה בקנה אחד עם דיווחם של ריבס ונאס על כך שאנשים מגיבים אל קול גברי במחשב כסמכותי יותר מאשר אל קול נשי (Beardsley, 1998), ועם הטענה שטקטיקות של השפעה, כגון שימוש במומחיות לשם שכנוע, מצופות להימצא בקרב גברים הרבה יותר מאשר אצל נשים (Izraeli, 1987). התיאוריה הפסיכולוגית-חברתית העדכנית והרלוונטית ביותר להסבר ממצאים אלה היא תיאוריית התפקיד החברתי של איגלי (Eagly & Koenig, 2006, 2007). איגלי

10 אף ביהדות קיימת התייחסות למקומה החברתי של האישה. לדוגמה: "דרכה של אישה להיות יושבת בתוך ביתה ודרכו של איש להיות יוצא לשוק ולמד בינה מבני אדם" (בראשית רבה פרשה יח), וכמובן "כל-כבודה בת-מלך פנימה" (תהלים, מה, יד).

מתחה ביקורת על התפישה הגורסת שגברים ונשים פועלים על-פי נטיות מוכנות שהתפתחותן אבולוציונית. תחת זאת היא רואה את המבנה החברתי-תרבותי כאחראי על שעתוק תפקידי המינים ומיסודם. אשר על כן אפשר להבין מדוע נשים בתפקיד "לא להן" נתפשות כפחות אמינות, פחות מקצועיות ופחות מוכשרות מגברים, כפי שעולה גם מתוך ספר הדרכה לעורכי דין שפרסמו ב-1985 ביילי ורוטבלט (מצוטטים אצל Round, 1988):

Women, like children, are prone to exaggeration; they generally have poor memories as to previous fabrications and exaggerations. They are also stubborn. You will have difficulty trying to induce them to qualify their testimony. Rather, it might be easier to induce them to exaggerate and cause their testimony to appear incredible. (p. 2210)

האם הטיה מגדרית קיימת גם בהקשר הנחקר כאן, ואם כן – האם היא מובילה להתנהגות שיפוטית בהתאם? מחקר דְמָה קודם שביצעתי (אנטונובסקי, 1996) עסק גם הוא בשאלות אלה, ובוצע בשיטה דומה לזו המוצעת כאן (אלא שהיה מצומצם יותר בהיקפו מבחינת המדגם ושאלות המחקר). מצאתי שעדות מומחיות נתפשו בעיני משפטנים – אך לא בעיני סטודנטים – כאמינות פחות בהשוואה לעדים מומחים. עוד הוברר שהבדלים בתפישת האמינות אינם מביאים בהכרח להבדלים בפסיקה. העובדה, שהבדלי **עמדות** אינם מובילים תמיד להבדלים **בהתנהגות**, איננה חדשה, אך בתחום הפסיכולוגיה המשפטית, בהקשר של עדויות מומחה, יש לה השלכות תיאורטיות ויישומיות חשובות. לכן, גם במחקר הנוכחי נבדקה לא רק אמינותו של העד כפי שהיא נתפשת בעיני הנחקרים (קרי, עמדתם כלפיו), אלא גם פסיקתם לאור עדות המומחה (קרי, התנהגות). באופן ספציפי, נבחנה השאלה אם מומחה-גבר נתפש כאמין יותר ממומחית-אישה, ואם המלצת מומחה-גבר (פסיקה בכיוון מסוים) תתקבל בשיעור גבוה של מקרים יותר מהמלצת מומחית-אישה. בדיקה זו מתבקשת גם לנוכח מסקנותיהן של בוגוש ודון-יחייא (בוגוש ודון-יחייא, 1999). במחקרן התמקדו בוגוש ודון-יחייא בארבע ההשוואות הבאות: בין שופטים לשופטות, בין עורכי דין לעורכות דין, בין נאשמים לנאשמות ובין קרבנות גברים לקרבנות נשים. הקשר בין תוצאות ההליך המשפטי לבין מגדרו של עד מומחה ואמינותו הנתפשת לא נבחן במחקרן לעומק. המחקר המדווח כאן, שבוצע במערך ניסויי אמיתי, באוריינטציה פסיכולוגית-חברתית ותוך הרחבה של מודל תיאורטי קלאסי אל בין כותלי בית המשפט, משלים את מחקר השדה של בוגוש ודון-יחייא ומחקרי ניתוח פסקי-דין אחרים, שמקורם בתיאוריות סוציולוגיות, קרימינולוגיות ופמיניסטיות.

תהליך השקילה בהכרעות משפטיות

האמור לעיל מעורר מחשבה בדבר הגורמים המרכיבים את תהליך קבלת ההחלטות של שופטים. בצד החשיבות שיש בחקירת דפוסי פסיקה וזיקתם לגורמים כגון מגדרו של עד מומחה, חשוב לבחון את הדרך שבה השופטים עצמם רואים את תהליך קבלת ההחלטות בידיהם (Artis, 2004). מטרה כללית של המחקר הנוכחי, נוסף על בדיקת ההשפעה של מגדר העד כגורם חוץ-משפטי, היא פיתוח בוננות (insight) בנוגע לאופן שבו שופטים מחליטים את אשר הם מחליטים. האם הם רואים לנגד עיניהם את עובדות המקרה ואת החוק ואחר כך "יוצקים פנימה" חומרי עזר כגון עדויות מומחה? האם הם נוטים להחליט לפי שכלם הישר או ערכי היסוד שלהם, ואחר כך רק מוודאים שהחלטתם איננה סותרת את החוק? האם הם מונעים לדרך קבלת ההחלטה והאם הם מסוגלים לפרוק לפרטים? לדוגמה, האם הם מסוגלים לומר איזה משקל יש לפרטים כמו מורכבותן של עדויות מומחה, מקומן בסדר העדויות, קורות חיי המומחה ועוד (וכיו"ב פרטים לגבי כל עדות אחרת)? האם שופטים אכן עושים שימוש בכל המידע שנצבר במהלך המשפט? אם לא, האם הם מפרידים בין עיקר לטפל לאחר שנצטבר כל המידע, או שהם מחליטים כי מידע מסוים הוא חשוב או ראוי להתעלמות, מיד עם קבלתו, או אולי אין הם קולטים כלל את המידע כולו? האם קיימים הבדלים בין שופטים בתשובות לכל השאלות הללו, והאם ניתן לייחס הבדלים כאלה למאפיינים אישיים של שופטים או להשתייכותם לקטגוריה חברתית מסוימת? האם, בפועל, מתקיים התהליך הנורמטיבי המתואר להלן (Konečni & Ebbesen, 1984), במאמר שבו מופרכים כמה מיתוסים על "טהרתו" של ההליך המשפטי?

In legal and criminological circles, as well as among social commentators and members of the general public.... Legal decision-making, for example by judges, is viewed as an intricate process of lengthy deliberation by highly trained and experienced decision-makers who carefully take numerous bits of information into account, thus responsibly and thoughtfully exercising the authority which the society has bestowed upon them, to deliver just and equitable decisions in a manner unbiased by numerous factors that are not supposed to be taken into account. (p. 5)

בקבוצת מחקרים שנעשו בשנות ה-70 (ראו Gottfredson, 1975; Ebbesen & Konečni, 1984) נמצא כי בהחלטות רבות, כגון שחרור בערבות, שופטים מתארים תהליך מורכב של שקילה והכרעה, בעוד שבפועל די בגורם אחד או בשניים לניבוי החלטותיהם. מחקרים על הטיות בשיפוט ובתיאור המציאות שב"מבט לאחור" (hindsight) (ראו, לדוגמה, Hawkins & Hastie, 1982; Fischhoff, 1975, 1990) רלוונטיים אף הם בהקשר זה. אולם מחקרים אלה הם בבחינת התחלה בלבד

בתחום של קבלת החלטות משפטיות. במחקר הנוכחי התבקשו הנחקרים לתאר באופן מפורט את הדרך שבה הם הגיעו להחלטה משפטית (על-פי תפישתם), ותשובותיהם עשויות לספק הצצה אל מעבר למה שניתן לדלות מפסקי הדין המתפרסמים כדבר שבשגרה.

תוכן של עדויות מומחה במקרים של זכויות ילדים: החלטות על משמורת

תחום חשוב, שבו ניתנות עדויות מומחה של פסיכולוגים ושבו יש להן תפקיד קריטי, הוא זכויות הילד (Sutton, 1981). בהקשר זה, עד מומחה הוא "כל אדם אשר, בשל מעמדו המקצועי ו/או הכשרתו, נקרא להביע בפני בית משפט את דעתו בנוגע לסיבות להתנהגות של ילד בעבר בהווה, ו/או בנוגע להשפעות של החלטה רשמית על התנהגות הילד בעתיד" (King & Garapon, 1987, p.461). השינויים שחלו מאז פרסום ספרה של אלוני (1964) ביחס של החברה הישראלית כלפי זכויות ילדים התבטאו בצעדים שנקטו בחקיקה (ראו תיקון מס' 26 לחוק העונשין, קרי: "החוק למניעת התעללות בקטינים וחסרי ישע", מ-1989 [קדמן, 1992], או "חוק החינוך המיוחד", מ-1988 [רייטר, 1992]), וגם בהקמת גופי רווחה ציבוריים שנועדו לפקח ולייעץ בתחום של מניעת הפגיעה בזכויות ילדים (לוי, 1992). ההכרה בחשיבותם של חוקים בנושאים כמו משפחות אמנה, גביית עדות, מעצר, טיפול רפואי, התעמרות, ניצול מיני, השמה ומשמורת, מודגשת בפעילותם של גופי רווחה שונים (ראו לדוגמה פרסומים של המועצה הלאומית לשלום הילד: מורג, 1992; קדמן, 1992). המסמך המבטא יותר מכול את ההכרה בזכויות ילדים הוא אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, שאושרה בידי ישראל ונכנסה בה לתוקף בשנת 1991. בעקבות הצטרפות ישראל לאמנה הוקמה במשרד המשפטים ועדה בראשות השופטת סביונה רוטלוי שהתבקשה להעריך מחדש את החקיקה הנוגעת לזכויות ילדים. מסקנות הוועדה, בתחומי החינוך, הרווחה והפיליטים, הוגשו בחודש ספטמבר 2003 לשר המשפטים, שהבטיח לאמץ.

כאשר מתמקדים בזכויות ילדים במקרי גירושין, מתעוררת השאלה מי מבין ההורים יהיה משמורן. עם השנים התרחש מעבר מן התפישה של "חזקת הגיל הרך" (tender years doctrine), שלפיה עדיף שילדים רכים יהיו במשמורת אמם, אל תפיסת "טובת הילד" (the child's best interests) שהיא נייטרלית, כביכול, מבחינה מגדרית ואיננה מעדיפה מראש הורה זה או אחר (Artis, 2004).

מהי "טובת הילד"? לדברי טד סטיג', שהיה נשיא המועצה הלאומית האמריקנית לזכויות הילד, אין לכך הגדרה פורמלית. העיקר הוא שבכל פעולה משפטית הנוגעת לילדים, בכלל זה הסדרי משמורת, יש להביא בחשבון את צורכי הילד ולא רק את אלה של הוריו. במקרים רבים, ילדים סובלים כיוון שהאינטרסים של כל אחד מן ההורים זוכים להגנתם של פרקליטים, אך אין מי שידבר בשם האינטרסים של הילד (Ted Steege, personal communication, October 7, 1998).

ההכרה הגוברת בדוקטרינה של "טובת הילד" מתבטאת בתחיקה (לעניין החוק הישראלי ראו סעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, סעיף 1(ב) לחוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, וחוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995), במדיניות הפסיקה בבתי המשפט (קוריןאלדי, 2001), בספרות הקרימינולוגית והפסיכולוגית (פרישטיק ואדר, 2001) ובספרות המשפטית (אלמוג, 1997; ברקאי ומאסס, 1998; מורג ואלבשן, 1996). ההכרה בנושא כזה חשובה במיוחד כאשר מקרה זה או אחר מגיע לבית המשפט העליון, משום הסופיות שבפסיקתו.¹¹ העוצמה המוסרית שבהחלטות בתי המשפט על גורל ילדים מטילה על העד המומחה אחריות רבה. החלטה שעשויה לחרוץ את עתיד חייו של ילד רך נשענת פעמים רבות, רובה ככולה, על עדות מומחה של פסיכולוג או של עובד סוציאלי. משיחה עם פקידי סעד עולה כי לעדות או לתסקיר שהם מוסרים לבית משפט יש משקל מכריע בהחלטות שופטים. לדברי שיפמן (1989), "יש להטיל ספק אם אכן השופט מצויד כהלכה ומודע לכל הגורמים הפסיכולוגיים המעורבים בסיטואציה שלפניו.... תפקיד זה שונה מאד מהכרעה שיפוטית שגרתית הבנויה על קביעת ממצאים" (עמ' 230). באופן דומה טען קוריןאלדי (2001) בזכות הצעתו של השופט זילברג בפרשת וינטר (וינטר נ' בארי, 1960), לתת תוקף חוקי להסכם רק לאחר הגשת תסקיר של איש מקצוע לבית המשפט. על כן, אף כי במרבית המקרים נדרש בית המשפט רק **לאשר** הסכם גירושין שהצדדים הגיעו אליו, ולא **להכריע** בעניין, אין להתעלם ממקומו של איש המקצוע בהליך המשפטי.

אשר למשמורת על קטינים, ההנחיה החוקית הרלוונטית ביותר בחוק הישראלי בעת שבוצע מחקר זה מצויה בסעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962. על-פי הנחיה זו, בית המשפט יפסוק "כפי שייראה לו לטובת הקטין, ובלבד שילדים עד גיל שש יהיו אצל אמם אם אין סיבות מיוחדות להורות אחרת". כלומר, אם הילד צעיר מגיל 6, בית המשפט אינו חייב להעניק משמורת לאם, אך מומלץ לו לעשות כך אם אין סיבה מיוחדת להעדיף אחרת. וכאן תישאל השאלה: מהי סיבה כזו? חוסר מסוגלות מוחלט מצד האם בשל היותה מכורה לסמים, חולת נפש, מפגרת מאוד בשכלה וכיו"ב סיבות, הם טעם ברור "להורות אחרת". אך במקרים ברורים פחות, מה ייחשב כ"סיבות מיוחדות"? ומהו הקריטריון להערכת מסוגלות הורית (ראו אלמגור, 1999)? כאשר מונחת לפני בית המשפט המלצה מטעם מומחה להעניק משמורת לאב, האם די בכך שהאב נמצא עדיף במעט יחסית לאם או טוב כמוה, או שעל בית המשפט לחפש באם חיסרון ממשי ומוחלט, ולא רק יחסית לאב?^{12,13}

11 בעניין זה אמר רוברט ג'קסון, שהיה שופט עליון בארצות-הברית, כי אין זה שהחלטות בית המשפט העליון הן סופיות משום שאינו שוגה לעולם, אלא שהוא אינו שוגה לעולם משום שהחלטותיו הן סופיות (קרוטקין, 1993).

12 בניגוד להעדפת האם בחוק הישראלי, ההלכה היהודית מעניקה עדיפות לאב, גם כשמדובר בילד מאוד צעיר (גילת, 2001). אך מעניין להזכיר את דברי הרמב"ם – המהווים בסיס להכרעות רבות של בתי הדין הרבניים – ולהשוותם ללשון החוק הישראלי: "שלמו חודשיו וגמלתו, אם רצתה

מקבלי ההחלטות בבית המשפט: האם שופטים חסינים יותר מפני הטיות בהשוואה להדיטות?

מחקר מן הסוג המתואר כאן ראוי שיתבצע בקרב שופטים, כמקבלי ההחלטות בבית המשפט. עם זאת, קיימת שאלה אם קיומה או היעדרה של הטיה מגדרית הם נחלת שופטים בלבד, או שהדבר נכון גם באוכלוסייה שממנה באו השופטים, קרי עורכי דין. כאמור לעיל, במחקר קודם (אנטונובסקי, 1996) נבדקה ונמצאה הטיה מגדרית בקרב עורכי דין, ולכן יש עניין לחזור על בדיקה זו לשם ביסוס הממצאים או הפרכתם. לכן, ובשל העניין להשוות בין שופטים לבין אוכלוסיית משפטנים שממנה יצמחו שופטי העתיד, התבצע המחקר הנוכחי בקרב שופטים וגם בקרב עורכי דין. לא ידוע לי על מחקר שבדק הבדל בין שופטים לעורכי דין בסוגיה הנדונה, ולקראת מחקר זה לא היה בידי בסיס להשערה בדבר הבדל בכיוון זה או אחר; ייתכן ששופטים – בגלל ניסיונם והאחריות המוטלת עליהם – יצליחו להתעלם ממידע בלתי-רלוונטי כגון מגדר העד, יותר מאשר עורכי דין. שופטים, שלא כמו "צרכנים" אחרים של מסרים, מצופים להיות חפים מהטיה שמקורה בגורם בלתי-רלוונטי למקרה הנדון. עם זאת, ציפייה זו איננה מתממשת תמיד. לדוגמה, במחקר ישראלי מקיף (Fishman & Rattner, 1997) נמצא אי-שוויון בין יהודים לערבים ביחסה של מערכת המשפט כלפיהם: תוך פיקוח על גורמים כגון סוג העבירה, נמצא שלערבים יש סיכוי גבוה מזה של יהודים להיות מועמדים לדין, ובעיקר להיות מורשעים בדין.

הטיות וטעויות בשפיטה נחקרו בעבר – בארצות-הברית ובישראל – אך המחקר, רובו ככולו, התמקד במשפט הפלילי וביחסן של מערכות המשפט ואכיפת החוק אל עבריינים, והיה בעל גוון סוציולוגי-קרימינולוגי (ראו לדוגמה רטנר, 1983, 1992). אחת

המגורשת שיהיה בנה אצלה, אין מפרישים אותו ממנה עד שיהיה בן שש שנים גמורות. אלא כופין את אביו ונותן לו מזונות והוא אצל אמו. ואחר שש שנים יש לאב לומר: אם הוא אצלי, אתן לו מזונות; ואם הוא אצל אמו, לא אתן לו מזונות. והבת אצל אמה לעולם ואפילו לאחר שש". סעיף 25 לחוק איננו מבחין בין הבן לבין בת, אלא מדגיש את מבחן הגיל: מתחת גיל 6 או מעליו. לעומת זאת, אצל הרמב"ם מבחן הגיל נוגע רק לבנים, שכן "הבת – אצל אמה לעולם".

13 בשנים האחרונות גוברים הקולות לביטול "חזקת הגיל הרך" (סעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962), בטענה שתפקיד האב הגרוש איננו מסתכם בתשלום דמי המזונות. בשנת 2002 הגיש ח"כ מודי זנדברג הצעת חוק לתיקון "חזקת הגיל הרך" אך זו לא עברה בקריאה טרומית. בשנת 2004 הגיש ח"כ חמי דורון הצעה דומה שנפלה גם היא בקריאה טרומית, אך בעקבות זאת הוציאה לפועל שרת המשפטים דאז, ציפי לבני, את החלטת קודמה בתפקיד, טומי לפיד, להקים ועדה לבחינת ההיבטים המשפטיים של אחריות הורית בגירושים (ועדת שניט). בחודש אפריל 2008 הגישה הוועדה את המלצותיה לשר המשפטים דניאל פרידמן. הוועדה המליצה לשנות את עקרון "חזקת הגיל הרך" ולתת עדיפות למשמורת משותפת של שני ההורים. בתחילת שנת 2009 המליץ שר הרווחה והשירותים החברתיים, יצחק הרצוג, על שינוי חזקת הגיל הרך, מגיל 6 שנים לגיל 3 שנים, כשלב ביניים ביישום המלצות ועדת שניט. בעת כתיבת שורות אלה, טרם עוגן הדבר בחקיקה.

העבודות החשובות בנושא הקרוב לזה של המחקר הנוכחי היא מחקר-אורך מקיף על תהליך הסדרת המשמורת בקרב כ-1,100 זוגות גרושים מקליפורניה (Maccoby & Mnookin, 1992). מקובי ומנוחין ציינו בספרם שחופש הפעולה שיש לבית המשפט בפירוש עקרון טובת הילד עלול להביא שופט לכפות את ערכיו ואת אמונותיו שלו על פסיקתו בדבר ההורה הראוי למשמורת. קרוב יותר אלינו בזמן ובמקום, פורסמה עבודתה של הקר (2003), אשר עסקה בהחלטות בדבר משמורת בבתי משפט ישראליים, מנקודת מבט סוציולוגית. הקר מצאה שהחלטה בשאלה למי להעניק משמורת על קטינים קשורה לתפישת עולמו של השופט. לדוגמה, שופטים שתפישת עולמם מסורתית יותר העניקו משמורת לאבות במספר מקרים הנפל מאלה שבהם עשו זאת שופטים שתפישת עולמם מסורתית פחות.

יש אפוא מחלוקת באשר ליכולתו של שופט מקצועי להתעלם ממידע בלתי-רלוונטי. הטענה "בעד" נסמכת על ניסיונו ועל הכשרתו של שופט בהפרדה בין עיקר לטפל (ראו ציטוטים של השופט (בדימוס) חיים כהן אצל ששר, 1990). הטענה "נגד" נסמכת על היותו של שופט בשר ודם, המבסס את שיפוטיו על ערכיו ועל עקרונותיו המוסריים, שאותם הוא ממוזג עם הנחיות החוק. למרות עושר המחקרים על אודות הטיות בהחלטות משפטיות, טרם נחקרו הטיות בתפישת חברתית של עדים בעיני שופטים עצמם, בהחלטות שיש להן מרכיב ערכי כמו במקרי משמורת, בפרדיגמה מחקרית כמו זו ששימשה כאן ובהתייחס לדין הישראלי.

כאן ראוי לומר כמה מילים על מקבלי החלטות במערכת המשפט הנהוגה בישראל – קרי, שופטים – בהשוואה למקבלי החלטות במערכות משפט אחרות, דוגמת ארצות-הברית, שבה נהוגה שיטת המושבעים. לדברי בול-קוברא ועמיתיה (Bull-Kovera, McAuliff, & Hebert, 1997), שיטת המושבעים בעייתית בכך שהמושבעים הם הדיוטות החסרים את הידע הדרוש לקבלת החלטה טובה באשר לאיכותה של עדות מומחה מדעית. שופט בית המשפט העליון, חיים כהן, התייחס ליכולתו של שופט, להבדיל מאדם שלא הוכשר לכך, להבחין בין עיקר לטפל:

שופט מיומן לעשות משפט ולהסיח דעתו מדברים חיצוניים. למשל, הוא מוכשר להבחין בין ראייה רלוונטית לבין ראייה בלתי-רלוונטית. אצל המושבע עלול להיות קובע שהאיש הנאשם בגניבה או בשוד שכב לילה לפני כן עם אישה שאינה נשואה לו. השופט יודע שזה בלתי-רלוונטי ולא ייתן דעתו לכך. המושבעים, לעומת זאת, עלולים להיות מושפעים דווקא מעניין צדדי זה. (ששר, 1990, עמ' 155)

השופט בנימין כהן החזיק בדעה דומה. בהתייחסו לוויכוח בעד שיטת המושבעים או נגדה, אמר:

לשופטים יש יתרון ברור על פני חבר מושבעים, שהם אנשים לא-מקצועיים, שנבחרים באקראי. בני אדם מונעים לרוב על ידי רגשות

ויצרים, ופחות על ידי תבונה. שופט מקצועי הוא אדם משכיל בתחומו, יודע שהחלטות שלו משמעותיות לא רק במקרה שנידון לפניו, אלא גם כתקדים. הסיכוי שהחלטתו תישען בעיקר על תבונה גדול יותר מאשר אצל חבר מושבעים. (מילנר, "הארץ", 28 ביולי, 1995)

את שני הציטוטים הללו על שופטים ומושבעים ניתן להכליל, בהתאמה, למשפטנים (עורכי דין, פרופסורים למשפטים) ולהדיוטות (כל אדם חסר השכלה משפטית פורמלית, אשר עשוי להימנות עם חברי חבר המושבעים, במקומות שבהם מופעלת שיטה זו). ואף-על-פי-כן, קיימות עדויות על הבדלים ניכרים ביותר בין שופטים לבין עצמם בתהליך קבלת החלטותיהם, הנובעים לא רק מהבדלים ביכולתם להתעלם מפריטי מידע שאינם רלוונטיים, אלא גם מהרקע שלהם עצמם ומנטיותיהם האישיות. משיחות שקיימתי עם פרקליטים רבים בשירות המדינה (שלא אצטטם בשמם מטעמים מובנים) עולה שלשופטים ידועים יצא שם של "מתירנים, או קשוחים, או רכים, או נתונים למצבי רוח", וכיו"ב. באשר לשונות העצומה הקיימת ברקע האישי של שופטים ציינו זקס והייסטי (Saks & Hastie, 1978) שהמחקר על השפעת ההבדלים האינדיווידואליים הללו על כיווני פסיקה ועל איכותה התמקד בעיקר בגורמים סוציולוגיים, ולא פסיכולוגיים. לדוגמה, הם ציינו מחקר שבו נמצא שלשופטים אמריקנים פרוטסטנטים, התומכים במפלגה הרפובליקנית, הייתה הטיה לזכות התביעה, בהשוואה לשופטים שאינם פרוטסטנטים, ואשר תומכים במפלגה הדמוקרטית. היעדר חקירה של גורמי אישיות נובע, לדעת זקס והייסטי, משתי סיבות: אחת היא רתיעתם של שופטים מהיחשפות למחקר פסיכולוגי (קושי שנתקלתי בו גם במחקר הנוכחי); סיבה שנייה היא המחסור בקיומם של כלי מחקר טובים למדידת משתנים אישיותיים. ההכרה בהשפעתם של ערכים ומאפיינים אישיים של שופטים על החלטותיהם השיפוטיות איננה חדשה. בתחילת שנות ה-70 של המאה הקודמת כתב שיטריט (1972) שהחברה המודרנית למדה להשלים עם מציאות שבה משפיעות השקפותיו החברתיות של השופט על תוצאות פסק דינו, שהרי השופטים אינם "לוח חלק" שרק נציגי הצדדים רושמים עליו את עמדותיהם. לדוגמה, שופט ליברלי יפסוק לגבי זכויות האזרח באופן שונה משיפסוק שופט שמרן. לדברי שיטריט, הדרך להפחית את השפעת נטיותיו האישיות של שופט במקרה הנדון לפניו, היא העמדת כלי עזר מדעיים לרשותו שיעזרו לו להתגבר על נטיות אלה ועל חוסר הכשרתו הקרימינולוגית-מדעית.

נראה אפוא שההבחנה בין שופטים מקצועיים לבין הדיוטות (מושבעים, לדוגמה), בדבר החסינות בפני השפעת מאפיינים חוץ-משפטיים, איננה חדה מאוד. עוד בעניין זה כתב שופט בית המשפט העליון גבריאל בכך (בעניין אבוטבול נ' מדינת ישראל, 1993):

כשלעצמי, לא הייתי אף פעם כה משוכנע בחסינותו המוחלטת של שופט מקצועי בפני השפעה עקב חשיפה למידע פסול או לראיות בלתי-קבילות. סבור אני, כי אותה הבחנה בין השופט המקצועי לבין חבר

מושבעים של הדיוטות, בכל הקשור להתעלמותם מראיות פסולות ואי-ההשפעה ההכרתית והתת-הכרתית של ראיות כאלה עליהם, איננה הבחנה נחרצת, ולא תמיד ניתן להיזקק להבחנה זו.... סבורני כי אף שופט מקצועי אינו חסין לחלוטין, בסופו של התהליך החשיבתי, בפני השפעת ראייה בלתי-קבילה. (עמ' 20)

השופט אהרן ברק, נשיא בית המשפט העליון בדימוס, התבטא באופן דומה: "אפשרות ההשפעה על שופט מקצועי קטנה מאפשרות השפעה על שופט הדיוט, אך גם שופט מקצועי אינו אלא בשר ודם" (אזולאי נ' מדינת ישראל, 1981, עמ' 576). השופט זוסמן קבע (אצל דיסנצ'יק ואח' נ' היועץ המשפטי לממשלה, 1962) כי:

אף כי רשאי הציבור להעמיד שופט-מומחה בחזקת אדם שיידע להשתחרר במידה רחבה מהשפעת פרסום שקרא בעתון, אין הוא פטור גם כלפי השופט מהחובה שלא לנסות וליצור דעה קדומה ביחס לענין התלוי ועומד בפני בית-המשפט. אין צידוק להשליה כאילו מנגנון השיפוט הוא מכונה מדויקת, אשר תמורת ראייה קבילה שסופקה לה, עשויה להמציא את המסקנה העובדתית הנכונה המתבקשת מן הראיות, וזו בלבד. (עמ' 175)

ברוח דומה, ובמילים נחרצות יותר, התבטא בית המשפט העליון של מדינת פנסילבניה (*Commonwealth v. Conti*, 1974), בציינו:

Judges are subject to the same emotions and human frailties as affect all persons, lay jurors or not... It must be noted that this court has questioned and rejected the notion that a trial judge, due to his legal training and experience, is uniquely able to disassociate the incompetent evidence from the competent... In some instances due process requires that we not simply rely on the fiction of a judicial blindside. (pp. 244-245)

השופט ויתקון אף הביע שינוי בעמדתו בעניין זה: "אין אני מוכן לומר (כפי שאמרתי פעם) שלעולם אין סכנה זו [בדבר נטייה ודעה קדומה עקב פרסום או דעת קהל] אורבת לשופט, שמקצועו ואומנותו במלאכת השפיטה" (סיבוני נ' מדינת ישראל, 1976, עמ' 829).

המשפטן יעקב אליאב, שחקר את שאלת השפעתן של עמדות שופטים על פסיקותיהם (Eliav, 1984), כתב:

The illustrations from the Israeli Supreme Court decisions have shown that, consciously or subconsciously, the judges consult

subjective values in order to reach the desired results.... It was clear that the judges had moral issues rather than legal issues in mind, and although their opinions varied insofar as the extent to which they revealed these thoughts, it cannot be denied that their personal values played a major role in the decisions they reached. (p. 104)

אם כך, אף שלא ניתן לשער בביטחון שתהיה או שלא תהיה הטיה בקרב שופטים כתוצאה ממגדר המומחה, הרי שסביר שהטיה כזו, אם קיימת, היא חלשה יותר אצל שופטים מאשר בקרב עורכי דין, בזכות ניסיונם ומחויבותם המקצועית של הראשונים. פיקוח מתודולוגי על גורמים שונים במחקר הנוכחי (בהיותו ניסויי אמיתי) מאפשר לענות על שאלה נוספת הנוגעת להבדל בין שופטים לעורכי דין: האם ההבדל הוא במידת ההשפעה של מגדר העד המומחה על מידת האמינות המיוחסת לו (קרי, **עמדת שופטים ועורכי דין כלפי עד מומחה מושפעת במידות שונות ממגדר העד**), או שההבדל הוא במידת ההשפעה של מגדר העד על הפסיקה (קרי, **התנהגות** – קבלת ההחלטה – של שופטים ועורכי דין מושפעת במידות שונות ממגדר העד)?

בחירת הדרך האמפירית למענה על שאלות המחקר

הקשר בין מגדר העד המומחה לבין משקל עדותו ופסיקת בית המשפט, ניתן לבחינה במחקר שדה או במחקר ניסויי (הקרוי גם "מחקר מעבדה"). יתרונו של מחקר שדה טמון בטבעיותו של המצב הנחקר, שכן מדובר בעדות אמיתית הניתנת במשפט אמיתי ואשר עשויה לקבוע את גורלו של ילד אמיתי. שיטה זו טובה לסקר שנועד לצלם מצב נתון של קשרים מתאמיים בין משתנים רבים (ראו, לדוגמה, בוגוש ודון-יחייא, 1999). אך טבעיות המצב היא חיסרון כשהמטרה היא בחינה שיטתית של השפעה (דהיינו, קשר סיבתי בין מגדר העד לבין הפסיקה): במשפט אמיתי קיים מספר עצום של גורמים אשר אינם ניתנים לפיקוח ואשר משתנים ממקרה למקרה ללא שליטה מחקרית: השופטים, פרטי המקרה הנדון והעדים, ביניהם העדים המומחים עצמם – המביאים עמם מכלול גורמים הקובע את מידת אמינותם. ללא בקרה על גורמים אלה, תוך יכולת לבודד את השפעתם של מספר גורמים קטן הנראים רלוונטיים לנושא ולבדוק אותם, לא ניתן להסיק מסקנות סיבתיות. דאונס וליונס (Downs & Lyons, 1991) כתבו על מחקר ניסויי כי "אף כי ברוב המחקרים הללו יש בעיה של הכללת הממצאים כלפי מצבים משפטיים אמיתיים, נראה שרוב הידוע על התדיינות משפטית מבוסס על מחקרי דמה במעבדה" (p. 541). על-פי דאונס וליונס, הדרך הראויה היא לצאת מן המעבדה אל השדה, כדי לברר את האפשרות להכליל מסקנות סיבתיות שניתן להגיע אליהן רק במחקר ניסויי מבוקר.

כדי לבדוק אם יש השפעה למגדרו של עד מומחה על המשקל שמעניק בית המשפט לעדותו בהחלטה על משמורת, יש ליצור ניגוד בין המלצת העד לבין העדפת החוק (אם שתייהן תעלינה בקנה אחד, לא יקשה על בית המשפט להחליט, ולעדות המומחה לא תהיה חשיבות רבה או שלא ניתן יהיה להבחין בין משקלה לבין משקלו של החוק). אם כך, יש להציג מצב שבו העד המומחה ממליץ להעניק משמורת דווקא לאב. זאת, מאחר שהחוק מעדיף (אך אינו מחייב) משמורת לאם. מכאן יובן מדוע אין במחקר זה התייחסות להסדר של משמורת משותפת, קרי: הסדר שלפיו הקטין נמצא בחלק מהזמן אצל אמו ובחלק מהזמן אצל אביו.

יצירת מצב ניסויי שבו יש איזון יחסי בין חלופות ההכרעה, ועם זאת ניגוד בין המלצת העד המומחה לבין רוח החוק, קשה היא. לכן, לא הורחבה במחקר זה היריעה לסוגיות נוספות הקשורות בילדים, כגון חטיפת ילדים, נוער בסיכון וכיו"ב. שהרי ללא חלופות-הכרעה שאחת מועדפת בעיני החוק ואחרת מועדפת בעיני העד המומחה, מאברת הפרדיגמה הנוכחית את משמעותה. בפרדיגמות אחרות, שבהן מעמתים בו-זמנית עדויות מומחה של גבר ושל אישה זו עם זו, ניתן לבחון סוגיות משפטיות רבות נוספות. בהקשר הנדון כאן, קרי: משמורת, ניתן לשער שאם נחקרים מייחסים אמינות רבה יותר לגברים בהשוואה לנשים, המלצת העד המומחה תתקבל בשיעור גבוה יותר מקום שהעד המומחה הוא גבר.

לסיכום, אני טוען שכוונת ההתנהגות של משפטנים, המתבטאת בפסיקת הדקמה שלהם, מושפעת משני גורמים כלליים: (א) המידע שיש בידיהם (בכלל זה החוק) על המקרה הספציפי הנדון (גורמים מצביים בעיקר); (ב) עמדות וערכים הניזונים מתפישות סטריאוטיפיות שאינן רלוונטיות להליך המשפטי (גורמים תכונתיים). ניתן לתמצת את הנאמר עד כאן באופן הבא:

- אחת מן התשומות העיקריות של הפסיכולוגיה להליכים משפטיים היא עדות מומחה. משקלה של עדות מסוג זה תלוי במידה רבה במידת האמינות שמייחס בית המשפט לעד המומחה. תהליכי תפיסת אמינות של עדים בעיני שופטים ניתנים להסבר או לחיזוי באמצעות מודלים פסיכולוגיים-חברתיים שעניינם יצירת עמדות.
- יש טעם לברר את הגורמים המשפיעים על תפיסת האמינות של עדים מומחים. מדובר במצב ייחודי שבו העדות עשויה להיות קריטית למהלך המשפט ולחרוץ גורל בני אדם.
- לנוכח מצבו הבתולי של המחקר הפסיכולוגי-חברתי-משפטי בישראל, יש עדיפות לחקירה אמפירית המונחית על-ידי מודל תיאורטי חסכוני. בהקשר של עמדות ושכנוע, המודל המתאים ביותר הוא זה שפותח בידי הובלנד ועמיתיו (Hovland et

שלפיו אמינות היא צירוף של מומחיותו של מקור המסר ושל מהימנותו. (al., 1953)

- עמדותיהם של מקבלי החלטות משפטיות, והחלטות עצמן, מושפעות לעתים מגורמים חוץ-משפטיים. אחד הבולטים שבהם הוא מגדרם של עדים, ולכך סיבות סוציולוגיות ופסיכולוגיות.
 - בית המשפט עשוי לייחס אמינות רבה יותר לגברים כעדים מומחים מאשר לנשים כעדות מומחיות, ולכן עשוי לפסוק בהתאם להמלצת עד מומחה בשיעור גבוה כאשר העד הוא גבר יותר מאשר כשהעד הוא אישה. כדי לבחון את השפעת עדותו של המומחה על הפסיקה, תכלול עדות זו המלצה להעניק משמורת לאב על ילד מתחת לגיל 6 – המלצה שבית המשפט רשאי לקבל אף שהיא מנוגדת לרוח החוק.
 - המחקר התבצע בתת-מדגמים של עורכי דין ושופטים, בהיעדר הנחה א-פריורית על קיומו או על היעדרו של הבדל בממצאים בין תת-קבוצות אלה. אך האחריות המוטלת על כתפי השופטים וניסיונם המקצועי עשויים להיות גורמים "מְחַסְנִים" במידת מה בפני הטיה מגדרית.
 - על מנת להגיע למסקנות סיבתיות, נבחר מערך מחקר ניסויי, שיכולת ההסקה הסיבתית שבו עדיפה על פני זו שבמערך שדה מתאמי. מחקר כזה יוכל לרמוז על מרכיבים שונים בעלי השפעה בתהליך קבלת ההחלטות בידי שופטים ולהוות בסיס למחקרי שדה משלימים.
- אם כן, ברמה האמפירית, נבחנו – במדגם של עורכי דין ובמדגם של שופטים – הדברים הבאים:

השערה כיוונית:

1. א. עדים מומחים גברים ייתפשו כאמינים יותר מעדות מומחיות נשים.
- ב. כאשר העד הוא גבר, תתקבל המלצתו (משמורת לאב) בשיעור גבוה יותר מאשר כשהעד אישה.

שאלה לא-כיוונית (או השערה "חלשה"):

2. האם תהיה אינטראקציה בין מגדר העד לבין האוכלוסייה שממנה באים משתתפי המחקר? ספציפית, האם השפעת המגדר (השערות 1א, 1ב) תהיה חזקה יותר בקרב עורכי דין מאשר בקרב שופטים?

שיטת המחקר

משתתפים

במחקר השתתפו 124 אנשים (83 גברים ו-41 נשים), שנדגמו משתי קבוצות: 29 שופטים (מכהנים ובדימוס) ו-95 עורכי דין. פירוט תהליך הדגימה המורכב ומאפייני הנחקרים מצוי אצל אנטונובסקי (2005).¹⁴

כלי המחקר ומהלכו

למשתתפי המחקר נשלח בדואר תיאור כתוב של תיק משמורת שנדון בבית משפט. בתיאור הוצגו עדויות ומסמכים, בין השאר עדות מומחה. לחלק מן המשתתפים הוצגה עדות המומחה כעדות מפי גבר, ולחלקם – כעדות מפי אישה. בסופה של עדות המומחה הופיעה המלצת העד להעניק משמורת לאב. הנימוק להמלצה היה שמסוגלותו ההורית של האב – מבחינת תכונותיו האישיות ומבחינת יציבותו התעסוקתית – עדיפה על זו של האם, אם כי האם איננה חסרת מסוגלות (כלומר, אינה חולת נפש, נרקומנית, עוסקת בזנות וכיו"ב סיבות מובנות מאליהן שיש בהן כדי לשלול את זכאותה למשמורת). הנחקרים התבקשו להשיב על שאלות שונות הנוגעות למקרה שהוצג להם, ובין השאר התבקשו לפסוק בדבר משמורת לאב או לאם, לפרט את נימוקיהם לפסיקה ולתאר, לגישתם, את הדרך שבה הגיעו להכרעה.¹⁵ השאלון היה אנונימי והוחזר במעטפה מבויילת וממוענת, כך שפרט למידע סוציו-דמוגרפי (מין, גיל וכיו"ב) ומקצועי (שופט או עורך דין, ערכאה שיפוטית או תחום התמחות, ותק במקצוע), לא ניתן היה לדעת דבר על זהות המשיב.

ממצאים

בסעיף זה יוצגו הממצאים הנוגעים להשערות המחקר שהובאו לעיל, ויוצג ניתוח תוכן שנעשה לתשובות הנחקרים על השאלות הפתוחות בדבר הנימוקים לפסיקה ואופן קבלת ההחלטה.

14 בתכנון המחקר הייתה כוונה לפנות אל כל השופטים המכהנים בבתי משפט השלום ובבתי המשפט המחוזיים בישראל, אך הדבר נמנע בשל סירוב מצד הנהלת בתי המשפט, שקיבל גיבוי מוועדת האתיקה שליד בית המשפט העליון, בטענה שהיטיב לנסח נשיא בית-משפט מחוזי לשעבר, היום שופט בבית המשפט העליון: "קבלת החלטות משפטיות איננה עניין למחקר פסיכולוגי". מסיבה זו נדגמו גם שופטים בדימוס.

15 עוד ניתנו לנחקרים שאלון עמדות כלפי המומחה שהוצג בתיק הנדון, ושאלון עמדות כללי בנושא עדות מומחה, אך בשל קוצר היריעה לא ארחיב עליהם בחיבור זה. הדיווח המפורט על המחקר המלא מצוי אצל אנטונובסקי (2005).

בחינת השערות המחקר

אשר לחלק הראשון בהשערת המחקר הראשונה (א1), בדבר הערכת אמינותו של העד המומחה, נמצא כי הערכת האמינות הנתפשת הממוצעת של עדים גברים הייתה גבוהה מזו של עדות נשים, אם כי ההבדל אינו גדול. אם כך, השערה זו, על קשר בין מגדר העד המומחה לבין מידת האמינות המיוחסת לו, קיבלה אישוש, אם כי חלש.

אשר לחלק השני בהשערת המחקר הראשונה (ב1), בדבר הפסיקה על הענקת משמורת לאב (כהמלצת העד המומחה) או לאם, לא נמצא הבדל בין שיעור הפוסקים לטובת האב כאשר העד הוצג כגבר לבין שיעור הפוסקים לטובת האב כאשר העד הוצג כאישה. ייתכן שהדבר נובע מכך ששיעור הבסיס הכללי של פסיקה לטובת האב היה נמוך למדי: כ-13% בלבד מכלל הנחקרים פסקו לטובת האב.¹⁶ אם כך, השערה זו, על קשר בין מגדר העד המומחה לבין שיעור הפסיקה לטובת האב, לא קיבלה אישוש.

אשר לשאלת המחקר השנייה (2), בדבר הבדל בין עורכי דין לבין שופטים בהשפעת מגדר העד המומחה על הערכת אמינותו ועל שיעור הפסיקה לטובת האב, נמצא כי – באופן כללי – עורכי דין העניקו לעדים המומחים הערכות אמינות שהיו גבוהות מעט יותר מאלה שנתנו שופטים. אולם לא נמצא הבדל בין עורכי דין לבין שופטים מבחינת ההשפעה של מגדר העד המומחה על הערכת האמינות: בשתי הקבוצות יש למגדר השפעה חלשה, אם כי לא-זניחה, על הערכת אמינותו של העד המומחה: עדים גברים נתפשו אמינים מעט יותר מעדות נשים. אם כך, השפעת המגדר איננה תלויה בהיותו של הנחקר עורך דין או שופט.

בעניין הפסיקה, מתקבלת תמונה שונה: בקרב עורכי דין, נמצא שכאשר עדות המומחה ניתנה מפי גבר, שיעור הפסיקה לטובת האב היה גבוה מעט יותר מאשר במקרה של עדות מומחה מפי אישה. הדבר עולה בקנה אחד עם ההנחה בדבר הטיה מגדרית לטובת גברים. לעומת זאת, בקרב שופטים, נמצא שכאשר עדות המומחה ניתנה מפי גבר, שיעור הפסיקה לטובת האב היה נמוך יותר מאשר במקרה של עדות מומחה מפי אישה, והבדל זה – אשר מנוגד להנחת המחקר – לא היה זניח. העובדה, שהשפעת המגדר אצל עורכי דין הייתה הפוכה מזו שאצל שופטים, עשויה להסביר מדוע בסך הכול, כפי שצוין לעיל בנוגע להשערה 1ב, לא נמצא הבדל. ממצא זה פירושו אינטראקציה בין האוכלוסייה שהנחקר משתייך אליה לבין האופן שבו הוא מושפע ממגדר העד המומחה (במילים אחרות: השפעת המגדר תלויה בהיותו של הנחקר עורך דין או שופט).

16 כאשר משווים בין שתי קבוצות (עד גבר ועדה אישה) בהתפלגות (קרי, שיעור הפוסקים לטובת האב בתוך כל קבוצה), וכאשר שיעורים אלה באופן כללי נמוכים מאוד, הדבר עשוי למנוע באופן מלאכותי מציאת הבדל בין הקבוצות, כי לאף לא אחת מן הקבוצות אין הרבה מקום "לרדת" (הדבר קרוי "אפקט רצפה"; במצב ההפוך, של שיעור בסיס גבוה מאוד, נקרא הדבר "אפקט תקרה").

בשאלון שמילאו התבקשו המשתתפים להעריך לא רק את מידת אמינותו של העד המומחה, אלא גם לציין את התרשמותם ממידת מומחיותו וממידת מהימנותו. בהערכות הנחקרים נמצא קשר חזק מאוד בין מומחיות לאמינות ובין מהימנות לאמינות, וקשר חלש מעט יותר בין מומחיות לבין מהימנות. דהיינו, שני המרכיבים של אמינות תורמים לה באופן משמעותי, אך הם מובחנים זה מזה. הדבר נותן תוקף למודל האמינות שהוצג לעיל.

ממצא חשוב נוסף נוגע לקשר שבין הערכת האמינות לבין הפסיקה: ללא שייכות לשאלת המגדר, נמצא – הן אצל שופטים והן אצל עורכי דין – כי ככל שהערכת אמינותו של העד גבוהה יותר, הנטייה לפסוק לטובת האב חזקה יותר. ניתן לפרש ממצא זה במונחים של מרכיבי עמדתו של הנחקר כלפי העד המומחה: הערכת האמינות מבטאת מרכיב קוגניטיבי – “איך הערכתי תבטא את עמדתי כלפי אדם זה” – ואילו הפסיקה מבטאת מרכיב פעולתי – “איך התנהגתי תבטא את עמדתתי כלפי אדם זה”.

ניתוח תוכן: כיצד שופטים מקבלים החלטות?

בניתוח תוכן, שבסיסו חילוץ החוויה, התפישת, ה"סיפור" מנקודת מבטו של הנחקר, היוצא-מן-הכלל חשוב לא פחות מן הכלל; מקרים ייחודיים עשויים לשפוך אור על התמונה הכללית ולהסביר אותה. ניתוח נימוקי הפסיקה של הנחקרים נעשה על-ידי מיון מילים, משפטים ורעיונות של הנחקרים לקטגוריות, אשר עשויות להיות מוכנות מראש ועשויות לצוץ מתוך דברי הנחקרים עצמם. היות שמדובר בתהליך שהוא סובייקטיבי בחלקו, נעשה הניתוח בידי שני בודקים באופן בלתי-תלוי, ומידת ההסכמה ביניהם הייתה גבוהה (פירוט מדוקדק של תהליך הניתוח מצוי אצל אנטונובסקי, 2005).

הנימוקים שהעלו הנחקרים חולקו, בסופו של דבר, לשש קטגוריות: (א) מיקוד בהוראות החוק (כגון סעיף 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות); (ב) דעה אישית וערכים אישיים (כגון התאמה לערכי התרבות או לצו ההלכה); (ג) מיקוד באם (ההסבר התמקד ביתרונותיה או בחסרונותיה); (ד) מיקוד באב (ההסבר התמקד ביתרונותיו או בחסרונותיו); (ה) מיקוד בעד המומחה (הדגשת ממצאי הבדיקות שעשה ואבחנותיו כאשר הפסיקה הייתה לטובת האב, או ביקורת על המלצתו כאשר הפסיקה הייתה לטובת האם); (ו) סטטוס קוו (הדגשה של שימור המצב הקיים – הנחת בסיס של שוויון בין ההורים) אך פסיקה בהתאם לרוח החוק, לא משום שמדובר בחוק מחייב אלא משום שכך נהוג ואין סיבה לסטות מן המקובל.

דוגמה לתהליך קבלת החלטה שרשמה אחת הנחקרות מצויה בתרשים 1 להלן. בנימוק שבסיכום דבריה יש טיעונים שמשתייכים לקטגוריות (א) ו-(ג) שצוינו לעיל.

מידע (עם פרשנות למידע):

האם – צעירה, מובטלת, נסערת, מעוניינת בילדה = מתגרשת ממוצעת.
 האב – צעיר, עובד שעות רבות, שקול, מעוניין בילדה = מתגרש לא ממוצע.

טיעונים:

לאם אין כסף – האם טוענת שאין לה בעיה (תמיכה + מזונות + עבודה בעתיד)
 האב מסודר יותר רגשית וכלכלית – דעת הפסיכולוגית, טיעוני עורך דינו.
 הילדה – לילדה טוב כעת, נמצאת במסגרת טובה ומתפתחת יפה. הילדה מאושרת.

תרחישים עתידיים אפשריים:

בחברת האב		בחברת האם		
תרחיש רע	תרחיש טוב	תרחיש רע	תרחיש טוב	
הילדה בודדה בבית, מתגעגעת לאמה.	האב העייף מקדיש לילדה את כל זמנו החופשי, הילדה מסתגלת לשינוי, האם פחות.	האם חד-הורית, שלא מסתדרת, הילדה מודאגת, האב ממשיך להילחם לקבלה.	האם עובדת והתמיכה מספיקה לה, נרגעת מהליך הגירושין, הילדה ממשיכה לחיות באושר ורואה את אביה מעת לעת	עמיד קרוב (1/2 שנה)
↓	↓	↓	↓	
הילדה עוברת לאם	האב מתוסכל, רוצה שהאם תשתתף יותר כדי שיוכל לבלות עם בת זוג חדשה	הילדה עוברת לאב	המצב נמשך	עמיד רחוק

סיכום:

המצב החוקי הוא לטובת האם, וכן סיכויי הילדה להיות מאושרת גדולים יותר אם תישאר במשמורתה.

פסיקה:

הילדה תהיה במשמורת האם.

תרשים 1: דוגמה לתיאור תהליך קבלת החלטת הפסיקה

הנחקרת שדבריה הובאו בתרשים 1 תפשה את תהליך המחשבה שלה כתהליך פורמלי, שכלתני ולוגי. אחרים רשמו "סיפור" שנגע לא-פעם בערכיהם ובאמונותיהם. כללית, כאשר ניתנה משמורת לאב, הנימוקים הבולטים היו כאלה שמצדדים באב או בעדות המומחה. לעומת זאת, כאשר ניתנה משמורת לאם, הנימוקים הבולטים היו לא רק אלה המצדדים באם, אלא גם כאלה המבליטים את רוח החוק או מעבירים ביקורת על עדות המומחה.

הממצאים הללו – אופי הנימוקים ששימשו בכל אחת משתי אפשרויות הפסיקה בצד תיאור אופן קבלת ההחלטה שסיפקו הנחקרים – מאפשרים לחלץ שני דפוסים כלליים של תהליכים לקבלת החלטות:

1. תהליך קבלת החלטות המבוסס על בחינה פורמלית-אובייקטיבית של המקרה לאור הנחיות החוק. בתהליך זה, מקבל ההחלטה רואה עצמו חיצוני לתהליך. דוגמאות לנימוקים המאפיינים תהליך זה: "אין נסיבות המצדיקות סטייה מהנחיית החוק", "החוק מתייחס לגיל הילד, וכיוון שכך, ובהיעדר נסיבות מיוחדות, אין מקום להתלבטות."

2. תהליך קבלת החלטות המבוסס על בחינה ערכית-סובייקטיבית של המקרה. בתהליך זה, מקבל ההחלטה רואה עצמו חלק מן התהליך. המחליט מחזיק בערכים ובאמונות אשר משתקפים במקרה הנדון לפניו, והוא משתמש בהם להסביר את החלטתו ולהצדיקה. במודל זה, ערכים ואמונות עשויים להוליך להחלטה "כאילו מראש". לדוגמה: "דעתי האישית – ילדה זקוקה לאמה", "לדעתי, ילד צריך לגדול אצל אמו", "קשר בין בן לאביו חזק יותר", "לפי ההלכה, מקומו של בן עם אביו". לעתים יש התייחסות למקרה הנתון ואף היעזרות באינטואיציה: "במקרה זה, ועל-פי העדויות, האב ישמש מודל לילד", "ההתלבטות קשה, אני נעזר בתחושת בטן".

אם כן, תשובות הנחקרים לשאלות הפתוחות סיפקו מידע בעל ערך רב להבנת התהליך שקיימו, או לפחות להבנת התפישה של הנחקרים את התהליך. ניכרת השונות הרבה באופי הנימוקים שהועלו, בדגשים שניתנו למרכיבים שונים בתיאור המקרה, ובמשקל שניתן לחוק היבש בהשוואה לזה שניתן לערכיהם האישיים של הנחקרים.

דיון

במחקר זה נבחנו אמפירית שתי סוגיות עיקריות: מה פוסקים משפטנים כאשר מובא לפנייהם מקרה מן הסוג שהוצג כאן, ואיזה משקל יש בפסיקתם למאפיינים חוץ-משפטיים; ואיך הם עושים זאת. הסוגיה הראשונה נוגעת להשפעתם של גורמים שונים

– בהם כאלה שאינם אמורים להיות רלוונטיים לתהליך המשפטי – על פסיקה במקרה של משמורת. הסוגיה השנייה נוגעת לתהליך המחשבות המתחולל בראשו של השופט בטרם הגיע לפסיקה.

השערות המחקר ושאלותיו

השערות המחקר העיקריות – על הקשר בין מגדר המומחה לבין תפיסת אמינותו ולבין הפסיקה – אוששו חלקית. שאלות נוספות, בנוגע להשפעה משולבת של מגדר העד עם אוכלוסיית הנחקרים על תפישת אמינות ועל פסיקה, הניבו ממצאים שאינם חד-משמעיים. לבסוף, נמצא קשר בין מידת האמינות הנתפשת של העד המומחה לבין הפסיקה. ניתן לומר שעל אף שמרבית הקשרים בין משתני המחקר היו חלשים, הרי שרוב האפקטים היו בכיוון הצפוי. המודל הדו-רכיבי של אמינות, כצירוף של מומחיות ומהימנות, קיבל אישור חזק.

באופן יתר ספציפי, עדים גברים נחשבו כאמינים מעט יותר מעדות נשים (כמשוער), אך למגדר העד לא היה אפקט כללי על הפסיקה. חלוקת המדגם לעורכי דין ולשופטים עשויה להסביר את היעדר האפקט הכללי: במדגם הגדול-יחסית של עורכי דין היה אפקט חלש בכיוון המשוער (קיבלו את המלצת המומחה מפי גבר בשיעור מעט גבוה יותר מאשר מפי אישה), ואילו במדגם הקטן-יחסית של שופטים היה אפקט הפוך, בעוצמה בינונית.

מה אנו למדים מדפוסי הממצאים הללו? בנוגע לאמינות הנתפשת של העדים המומחים, יש הסבר אפשרי לכך שנמצא אישור חלש בלבד להשערה כי עדים ייתפשו כאמינים יותר מעדות. לפי הסבר זה, מתקיימות בו-זמנית שתי השפעות מנוגדות: (א) השפעה חזקה של מגדר העד, אשר תוביל לתפישת עדים גברים כאמינים הרבה יותר מעדות נשים; (ב) השפעה של העובדה שעדות המומחה מסתיימת בהמלצה להעניק משמורת לאב, אשר תוביל לתפישת עדים גברים כבעלי אינטרס או כמוטים מראש, בניגוד לתפישת עדות נשים כמהימנות כיוון שאחרת אין זה סביר שהיו ממליצות על משמורת לאב. הסבר זה עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקר קודם (אנטונובסקי, 1996), ובו סטודנטים, שהונחו לפניהם תיאורי מקרים דומים מאוד לאלה שהובאו כאן, תפשו עדה מומחית כמהימנה יותר מאשר עד מומחה. אם כן, השפעת מגדר עשויה להתבטא לא רק במגדר כשלעצמו אלא גם בדמיון מגדרי בין העד המומחה לבין אחד הצדדים במשפט: כאשר עדות לטובת האב באה מפי אישה, זה "בסדר"; כאשר עדות לטובת האב באה מפי גבר, זו "אחוות גברים" שאיננה ראויה. באופן דומה, בהקשר של ראיונות קבלה לעבודה, נמצא שבראיונות שבהם נשים היו מראיינות, נתפשו נשים מרואיינות באופן חיובי יותר בהשוואה לגברים מרואיינים. לעומת זאת, כאשר גברים היו מראיינים לא נמצא הבדל בין תפישתם כלפי המרואיינות לבין תפישתם כלפי המרואיינים (Graves & Powell, 1996).

הסבר אפשרי לעובדה שנמצא קשר בין מגדר העד המומחה לבין אמינותו הנתפשת, בלא שנמצא קשר בין מגדר העד המומחה לבין הפסיקה, נעוץ בכך שכאשר צריכה להינתן פסיקה חד-משמעית, גוברת בולטותם של שיקולים – כגון לשון החוק – שלא בלטה כאשר ניתנו דירוגי האמינות. ממצא דומה דווח אצל אבשיר ובורנשטיין (Abshire & Bornstein, 2003), במחקר ניסויי אמיתי שבו נבדקה, בין השאר, השפעת גזעו של נאשם ברצח על אמינותו הנתפשת בעיני חבר מושבעים ועל פסק דינו. אבשיר ובורנשטיין הציעו הסבר שממנו משתמע כי כאשר נדרשים נחקרים להעריך את אמינותו של נאשם, ניתן משקל רב יחסית לגורמים חוץ-משפטיים, כגון דמיון בין גזעו של הנאשם לבין גזעו של הקרבן; ואילו כאשר נדרשים נחקרים לפסוק בנוגע לאשמתו או לחפותו של הנאשם, ניתן משקל רב יחסית לראיות נסיבתיות וכיו"ב גורמים אשר רלוונטיים מבחינה משפטית. ייתכן שאף במחקר הנוכחי, בולטותם של גורמים חוץ-משפטיים נחלשה כאשר הגיע "רגע האמת", קרי: הצורך לפסוק.

לא נמצאה אינטראקציה של מגדר העד עם אוכלוסיית הנחקרים בנוגע לתפישת אמינות העד המומחה, אך כן נמצאה אינטראקציה כזו – בכיוון בלתי-צפוי – בנוגע לפסיקה: אצל עורכי דין הייתה הטיות חלשה לטובת עדים גברים (המלצותיהם התקבלו בשיעור גבוה מעט יותר מהמלצותיהן של עדות נשים), ואילו אצל שופטים – היה הבדל לטובת עדות מומחיות. קשה לדעת על מה מצביע הדבר. המדגם הקטן של השופטים איננו מאפשר הסקת מסקנה נחרצת. ייתכן שהשופטים היו "זהירים" במיוחד, באופן "מוגזם". זוהי ספקולציה, כמובן.

כיוון שלא ניתן לבצע חלוקה מקרית לשני סוגי האוכלוסייה,¹⁷ ייתכנו הבדלים בין עורכי דין לבין שופטים (פרט לעיסוקם כשלעצמו) העשויים להסביר את ההבדל ביניהם בשיעורי הפסיקה. הבדל אחד כזה הוא גיל, העשוי לכלול בתוכו גם הבדל במידת השמרנות/ליברליות. אם עורכי הדין ליברלים יותר משופטים, סביר שהם היו מקבלים, במקרה המשמורת, את המלצת העד (ללא קשר למגדרו) בשיעור גבוה יותר בהשוואה לשופטים, קרי: הם היו מקנים יתר מקום לתפישת "טובת הילד" ופחות מקום לדוקטרינת "הגיל הרך". ואמנם, בנייתו נוסף של הנתונים לבדיקת שאלה זו נמצא ששיעור עורכי הדין שפסקו לטובת האב (כלומר קיבלו את המלצת העד המומחה) גבוה פי שלושה משיעור השופטים שעשו כן. גם כאן, מספרם הקטן של השופטים במדגם

17 קבוצת עורכי הדין וקבוצת השופטים הן קבוצות נתונות מראש, ואי-אפשר – לצורך המחקר – להחליט באופן מקרי מי מהנחקרים יהיה עורך דין ומי מהם יהיה שופט. בחלוקה מקרית, ההסתברות של כל נחקר להיות בכל קבוצה היא זהה, והדבר מבטיח היווצרותן של קבוצות הדומות מאוד במאפייני הנחקרים שלהן. במחקר זה התאפשרה חלוקה מקרית לפי מגדר העד המומחה – קרי, ההחלטה מי מהנחקרים יקבל עדות מפי גבר ומי יקבל עדות מפי אישה נעשתה באופן מקרי – מה שהבטיח שבחלוקה לפי מגדר המומחה התקבלו קבוצות דומות במאפייניהן, ולא היה גורם אחר העשוי להסביר את ההבדל במידת האמינות שיוחסה לעד המומחה, זולת מגדרו.

מאפשר לומר רק שסוגיה זו מזמינה בדיקה מקיפה במדגם רחב יותר, שבו תיבדק ישירות גם מידת הליברליות/שמרנות של הנחקרים.

מה מעידים הממצאים על מקומם של גורמים חוץ-משפטיים בשפיטה?

האם היעדר השפעה של ממש למגדר העד על הפסיקה מלמד שאין אפליה מגדרית במערכת המשפט? התשובה שלילית. גם ההפך נכון כמובן: אילו הייתה מתגלה השפעה כזו, היה הדבר מצביע על אפשרות שיש להמשיך ולחקור אותה, ולא יותר. ייתכן שבשל סיבות מתודולוגיות, כגון גודל המדגם ומאפייניו, לא התגלתה השפעה מגדרית כפי ששוער.

עם זאת, ייתכנו סיבות מהותיות יותר להיעדרה של השפעה מגדרית חזקה במחקר זה. מידת ההשפעה, או הבולטות, של מגדר העד המומחה – כמו גם של מאפיינים אחרים שלו – עשויה להיות תלויה באופן העיבוד הקוגניטיבי של העדות. ממחקרם של קופר ונאוהאוס (Cooper & Neuhaus, 2000) עולה כי ככל שהעדות מורכבת יותר, משקל העדות יושפע חזק יותר **ממאפייני העד** – כגון מגדרו – ופחות מתוכן העדות. במחקר זה הובאה עדות שעושה אמנם שימוש במושגים מקצועיים, אך היא פשוטה להבנה לאדם משכיל; ייתכן שעדות מומחה הנמסרת בשפה מקצועית יותר, או כזו אשר כלולים בה ממצאי בדיקות במונחים מספריים או טכניים אשר אינם מוכרים למי שאינו מומחה, הייתה מביאה לכך שנחקרים יתייחסו פחות לתוכן העדות ויותר למאפייני העד. אם כן, המשתנה "מורכבות העדות" ראוי להיחקר בעתיד בהקשר זה.

מנקודת מבט סוציולוגית, ממצאים חוזרים ונשנים מצביעים על אפליה מגדרית במערכות הציבוריות בישראל, במערכת המשפט (בוגוש ודון-יחיא, 1999) ומחוצה לה (על צה"ל, לדוגמה, ראו ששון-לוי, 2008). ל"טיפול" השונה שנשים זוכות לו במערכת המשפט מוצעים הסברים במונחים של "אבירות" (chivalry) או "פטרנליזם"; זאת, מאחר שבית המשפט נשלט בידי גברים, המפרשים בצורה אבירית ופטרנליסטית את החוק (בעניין זה ראו Mann, 1984). מקינון (MacKinnon, 1987) הסבירה שמקור האפליה בין המינים הוא בקביעת החוקים בידי הגברים ואכיפתם על נשים. חוקים אלה, כדברי פולן דה-באר (מצוטטים אצל רדאי, 1995), הפכו בידי משפטים לעקרונות. עובדה זו מנציחה בחברה את הבדל הכוחות והמעמדות, ואת היחס הסטריאוטיפי המבחין בין גברים לנשים.

כיצד ניתן להסביר את הפער, לכאורה, בין ממצאי המחקר הנוכחי – שלפיהם אין השפעה של ממש למגדר העד המומחה על הפסיקה – לבין ממצאי מחקרים קודמים (לדוגמה, בוגוש ודון-יחיא, 1999), המעידים על הטיה נגד נשים בבתי המשפט? למיטב ידיעתי, אף מחקר מהמחקרים הקודמים בדבר יחסה של מערכת המשפט הישראלית אל נשים לא נגע באופן ישיר בהשפעת מגדרם של ממלאי תפקידים בבית המשפט (עדים מומחים ולא-מומחים, פרקליטים, שופטים) על הפסיקה או על אמינותו הנתפשת של ממלא אותו תפקיד. מחקרים אלה בחנו בעיקר את המידה שבה, באופן

כללי, אנשים תופשים שקיימת אפליה מגדרית בבית המשפט, או שהם בחנו פסקי דין והציגו, לדוגמה, התפלגויות של הרשעות בעבירות שונות תוך כדי קישורן למגדרם של המורשעים, או את האופן שבו מתייחסים במהלך המשפט אל נשים ואל גברים. אך גם שימוש בלשון מעליבה כלפי נשים איננו אומר שהפסיקה תהיה בלתי-הוגנת, או שעדותה של אישה לא תזכה להתייחסות רצינית. עוד ייתכן שההבדל בין נשים לגברים בסטריאוטיפי המגדרי באמת קטן בשנים האחרונות כתוצאה מדמיון גובר בתפקידים החברתיים שממלאים נשים וגברים (ברנשטיין, 2004 ; Diekman & Eagly, 2000).

כך או אחרת, תוצאות המחקר הנוכחי מצביעות על האפשרות שאנשי מקצוע יודעים לנטרל גורמים חוץ-משפטיים. כדי לגלות תהליך של "ניטרול" כזה, יש צורך במחקר כמו המחקר הנוכחי, אשר בו יש פיקוח סטטיסטי על משתנים, כגון סוג המקרה ותוכן העדות. ייתכן שלמרות אווירה נתפשת של הטיה מגדרית, הרי שכאשר מדובר במשפט ספציפי – ההטיה נחלשת או נעלמת. וכאן נשאלת השאלה – מדוע קיימת תפישה כזו? הסברים סוציולוגיים, קרימינולוגיים ופסיכולוגיים-חברתיים הוצעו לעיל. ועוד נשאלת השאלה – אם, הלכה למעשה, אנשי מקצוע מתגברים על תפישה מגדרית מוטית, כיצד הם עושים זאת? למשל, כיצד שופטים מקבלים החלטה באופן שאיננו מעניק משקל לגורמים חוץ-משפטיים, כגון מגדרו של העד? בסעיף הבא יש מענה חלקי על שאלה זו.

כיצד שופטים מקבלים החלטה? מסקנות מניתוח תוכן התשובות לשאלות הפתוחות

כ-87% מן הנחקרים פסקו ליתן משמורת לטובת האם. מה משמעות הדברים לגבי אימוץ הדוקטרינה של טובת הילד? על פניו, נראה שלמרות המעבר בשנים האחרונות מן התפישה של חזקת הגיל הרך, שלפיה מקומם של ילדי-גירושין צעירים הוא עם אמם, אל התפישה של טובת הילד, שלפיה אין עדיפות מראש להורה זה או אחר, הרי שבאופן מעשי זוכה האם במשמורת בשיעור גבוה מאוד של המקרים. האם הסיבה לכך היא שתפישה חברתית-פסיכולוגית זו אינה מוצאת את ביטויה בחוק? האם הסיבה היא שמסוגלותה ההורית של האם גבוהה בדרך כלל מזו של האב? האם הסיבה היא שהחלטות שופטים מודרכות על-ידי תפישות שמרניות שהם עצמם מחזיקים בהן? כיצד נשקלים החוק, הדעות בעד שינויו, העדויות והערכים האישיים בתהליך ההכרעה של השופט? מן השאלות הפתוחות בשאלון המחקר, על הנימוקים לפסיקה ועל תיאור תהליך קבלת ההחלטה, מתאפשר ללמוד על הדרך שבה קיבלו הנחקרים את החלטתם, ועל הבסיס להחלטה זו.¹⁸

18 בהקשר הפלילי, נמצא בישראל כי אמונתו החיובית או השלילית של השופט בנאשם קשורה לגיל השופט ולמספר שנות הוותק שלו, וכי המשקל הניתן לעברו של נאשם קשור הדוקות לרקע החברתי של השופט (Eliav, 1984). מסקנתו של אליאב היא ששופטים מתבססים על עקרונות מוסריים-סובייקטיביים יותר מאשר על עקרונות החוק.

בממצאי המחקר הסתמנו שני דפוסים כלליים של קבלת החלטה: על-פי דפוס אחד, השופט (במקרה זה – הנחקר, עורך דין או שופט) בוחן לאור החוק הקיים את המקרה שלפניו ומגיע להחלטה. למעשה, זהו תהליך דו-שלבי: (א) מה אומר החוק? (ב) מה מאפייני המקרה הנוכחי? בחינת המקרה הנוכחי לגופו מהווה, אם כן, מסנן שדרכו מעביר את השופט את לשון החוק כדי לקבל החלטה; השופט עצמו חיצוני לתהליך, במובן זה שתהליך ההכרעה הוא אובייקטיבי (לתפישתו). ניתן לכנות דפוס זה בשם **מודל טכני-פורמלי של קבלת החלטה**.

במודל הטכני-פורמלי אפשר לכלול תת-קבוצה של מקרים שבהם השופט איננו משתמש במסנן של המקרה הנדון, במובן זה שהוא כמעט מתעלם ממנו ומבסס את החלטתו על תקדימים, בדרך של דדוקציה, או על דרך השלילה: החוק אומר שהילד יימסר לאמו, ומכאן מתחילים את תהליך ההחלטה. אם האם איננה חולת נפש, או נרקומנית, או עוסקת בזנות וכיו"ב – הילד יהיה במשמורתה, ושאר הנתונים (כגון עדות מומחה) אינם רלוונטיים.

על-פי דפוס שני, השופט מעמיד את החוק ואת המקרה שלפניו אל מול ערכיו האישיים וניסיון חייו הפרטי. לדוגמה, נחקרת אחת פתחה את נימוקי פסיקתה במילים "כאימא צעירה, אני חושבת ש...". נחקרים רבים שפעלו על-פי דפוס זה ביטאו הזדהות: נחקרות הזדהו עם האם, נחקרים הזדהו עם האב. הזדהות זו לא הובילה בהכרח את הנחקר לפסוק לטובת בן מינו, אך היא בלטה במכלול השיקולים. נחקרים אחרים ביטאו תהליך החלטה אינטואיטיבי או פסיקה על-פי תחושת בטן. כאן, המסנן של בחינת המקרה הנדון לגופו היה מכריע יותר מאשר במודל הטכני-פורמלי, משום שהנחקרים התמקדו במקרה הספציפי יותר מאשר בלשון החוק. ניתן לכנות דפוס זה בשם **מודל ערכי-אינטואיטיבי של קבלת החלטה**.

ומה מקומה של עדות המומחה בתהליך קבלת ההחלטה? באופן כללי, כאשר התבקשו הנחקרים להעניק משקל לפרטי מידע שונים בתהליך החלטתם, ניתן משקל לא-מבוטל לעדות המומחה. אך מנייתוח הנימוקים ותיאור קבלת ההחלטה, עולה תמונה שמעמידה בספק את חשיבותה של עדות מומחה, גם כאשר אין סיבה להטיל ספק באמינות המומחה. תמונה זו משתקפת בעיקר בדברי הנחקרים שדפוס קבלת ההחלטה שלהם מתאים למודל הערכי-אינטואיטיבי.

התמונה המסתמנת (על-פי דברי חלק גדול מן הנחקרים, רובם עורכי דין והאחרים שופטים אמיתיים) היא זו: שופט מגיע אל המשפט כשבאמתחתו ערכים אישיים, ניסיון אישי כשופט, וניסיונם של עמיתיו שמהם למד במהלך השנים. הללו מהווים את "ארגז הכלים" שלו, שממנו יבחר את הדרוש לו כדי לפסוק במקרה המובא לפניו (הערכים האישיים והניסיון המשפטי מלווים גם את עורכי הדין שהשתתפו במחקר, גם אם בעבודתם המקצועית אין הם הפוסקים בעצמם). "ארגז כלים" זה מעניק ביטחון לשופט, אשר איננו חייב להתמודד בכל משפט מחדש עם עומס המידע שכל תיק משפטי מכיל. פעמים רבות, השופט מתוודע אל התיק, ועוד לפני שמיעת עדויות וקבלת ראיות אלה ואחרות, הוא מגבש עמדה – מוצקה יותר או מוצקה פחות – בדבר מה

ש"נכון". מכאן והלאה, פיסות מידע הנאספות במהלך המשפט – כגון עדות מומחה – זוכות להתייחסות בהתאם למידה שבה הן עולות בקנה אחד עם תפישותיו של השופט. במקרה דנן, אם השופט נוטה להעניק משמורת לאב (נטייה זו הולמת את המלצת המומחה), ישתמש השופט בעדות המומחה כדי להצדיק את החלטתו: הפסיכולוג המומחה, המדען, המליץ – ולכן ראוי לעשות כך. הדבר מהווה צידוק חיצוני לסתירה-לכאורה בין החלטת השופט לבין רוח החוק. לעומת זאת, אם השופט נוטה להעניק משמורת לאם, הוא משתמש בחוק כצידוק להחלטתו, ומבטל את עדות המומחה באמתלות שונות (כגון "העד המומחה אולי מבין בפסיכולוגיה, אך אינו מצוי בחוק").

עוד אפשר שעדות מומחה עלולה לעתים "לאיים" על שופט במובן זה שהמומחה נוטל מן השופט את התפקיד של בעל הסמכות העליונה בבית המשפט. הדבר יקרה כאשר השופט איננו מצוי כלל בתחום המומחיות של העד המומחה. לעומת זאת, כאשר השופט מתמצא בתחום ומנוסה בו (כפי שקורה בדרך כלל, כשמדובר בבית משפט לעניין מיוחד כמו בית משפט לענייני משפחה או לענייני תעבורה), הוא עשוי שלא להיזקק כלל לעדות המומחה, גם אם לא באופן מוצהר. כך או אחרת, אלה הן סיבות להעניק משקל מועט לעדות המומחה בתהליך הפסיקה.

מכך עולה שאלה לגבי הרלוונטיות של עדויות מומחה. ייתכן שהן, כמו עדויות מסוגים אחרים, אינן כה מכריעות כפי שניתן היה לשער. כך עלול להיות המצב כאשר, מחד גיסא, אין למשפטים בסיס ידע מתאים (כגון השכלה בסיסית בפסיכולוגיה) להערכת טיבה וחשיבותה של עדות מומחה, ומאידך גיסא, כאשר למשפטים אין מודעות לאפשרות קיומם של שיקולים – בדרך כלל, לא-מודעים – מהסוג שהצגתי לעיל.

באופן כללי ניתן אפוא לומר, על סמך הנתונים שנאספו, שלידע (או לפירוש) שיש לנחקרים כלפי החוק, וכן להנחותיהם בנוגע לטובת הילד, יש משקל רב יותר בתהליך ההכרעה השיפוטית מאשר לעדות המומחה. עדות תובא בחשבון בעיקר כאשר היא עולה בקנה אחד עם עמדתו האפריורית של השופט. יש לציין כאן שמגדר המומחה לא התבטא בתשובותיהם המילוליות של הנחקרים. דהיינו, בנימוקים לפסיקה ובתיאור התהליך שהוביל אליה, לא הוזכרה העובדה שהמומחה הוא גבר או אישה (הדבר איננו אומר שמגדר העד לא השפיע על המחליט, אלא רק שהנחקרים לא דיווחו על כך או לא היו מודעים לכך).

יש להיזהר, כמובן, ולומר שהתמונה שהוצגה לעיל מוצגת בהסתייגות, שכן היא מובאת בהכללה והיא התרשמותית בחלקה. אילו היה מתאפשר לכותב שורות אלה, היה ראוי לבסס מסקנה כזו (או להפריכה) על סמך היכרות עם מדגם רחב הרבה יותר של שופטים, ועל בסיס נתונים שייאספו בעל פה ובתצפית, לא רק בכתב בעקבות הצגת מקרה היפותטי בשאלון. בסוגיה של תהליך קבלת ההחלטה מעניין היה להבחין בין השופטים שהשתתפו במחקר לבין עורכי הדין שהשתתפו בו, אך מספרם המועט של השופטים לא אפשר ניתוח נפרד. עם זאת, היות שמדובר בניתוח איכותני שבו נודעת חשיבות גם לקול הבודד, נבחנו דברי כל אחד מן השופטים בנפרד, ובכלל זה התקיימו

שיחות טלפוניות עם כמה מהם. הברדל אחד בין דברי השופטים לבין דברי עורכי הדין ניכר בשפה שבה השתמשו; השופטים התבטאו באופן שניתן לכנותו אולי "מליצי" יותר. מבחינת תוכן הדברים, קרי: דרך קבלת החלטה, נראה ששופטים נוטים להסתמך ראשית לכול על החוק, ורק אחר כך נוטים לשיקולים אינטואיטיביים, יותר משעורכי דין עושים כן. מן הראוי לבסס (או להפריך) התרשמות זו במחקר מקיף יותר, שבו יתבצעו ראיונות עומק עם שופטים רבים יותר מאלה שהשתתפו במחקר זה.

שני המודלים שהוצעו, המודל הטכני-פורמלי והמודל הערכי-אינטואיטיבי, הם הצעות ראשוניות. לטעמי, חלק זה של נתוני המחקר – התשובות לשאלות הפתוחות – הוא המעניין ביותר. הדבר נאמר לא משום שהוא מספק תשובות חד-משמעיות, אלא דווקא משום שהוא מעלה שאלות ותהיות. לדוגמה, האם נחקרים שתיארו תהליך טכני-פורמלי של קבלת החלטה אכן נהגו על-פיו, או שרק תפשו זאת כך, או שרק תיארו זאת כך? והאם התבססות על ערכים ועל אינטואיציה פירושה מתן משקל לגורמים חוץ-משפטיים, או שערכים, אמונות ואידיאולוגיות – שכולנו מושפעים מהם יום יום ושעה שעה – הם חלק בלתי-נפרד מכל החלטה שיפוטית, עד שראייתם כרלוונטיים או כבלתי-רלוונטיים (חוץ-משפטיים) היא חסרת משמעות?

השתמעויות מעשיות, או: שופטים הם בני אדם, אז מה עושים?

בהחלטה שניתנה בעתירה שנגעה לסירוב הנהלת בתי המשפט לאפשר קיום ראיונות עם שופטים לצורך מחקר (בן ארי נ' מנהל בתי המשפט, 2002), כתבה השופטת אילה פרוקצ'יה את הדברים הבאים:

ביצורו של אמון הציבור במעשה השפיטה מותנה בקיום אובייקטיביות שיפוטית בלא סייג. ערך זה מחייב כי בהחלתו את הדין, יתנתק השופט מתפיסותיו הפרטיות-הסובייקטיביות, ויחתור להחלת הערכים המשותפים לחברה, המאחדים אותה, והמגבשים את תפיסות היסוד שלה. תפיסה זו של התפקיד השיפוטי מבטיחה קיומם של הגינות, ניטרליות, והיעדר נטייה ודעה קדומה בהליך השיפוטי. היא עומדת ביסוד עשיית המשפט, ובלעדיה לא תיכון מערכת שיפוט עצמאית. היא תנאי לקיומו של שלטון החוק, ולהגנה על אמון הציבור במשפט ובבתי המשפט.

לטענתי, "אובייקטיביות שיפוטית בלא סייג" היא ערך שניתן למימוש רק בחברה ששופטיה מנותקים מן המתרחש בה. ניתן לחתור לאובייקטיביות שיפוטית, אך הדרך לעשות זאת איננה להכריז כי היא קיימת – הכרזה שמשמעת מדברים שאמרו וכתבו שופטים לא-מעטים (הכרזה שיש בה עצימת עיניים, הכחשת כוחה של המציאות והתעלמות מטבעם של הבריות); הדרך לעשות זאת היא לימוד שיטתי של גורמים אנושיים, המצויים בכלנו, אשר מרחיקים מן האידיאל הזה, והתמודדות עמם באמצעות

הגברת המודעות לקיומם. מודעות זו תירכש רק אם ידרשו שופטים-לעתיד להכיר את דרכי החשיבה האנושית, על הטיותיה ותהפוכותיה, כבר בזמן הכשרתם המקצועית בבתי הספר למשפטים. בהקשר זה ראויים לאזכור דברי השופט אלון בפסק דינו בע"פ 190/82: "...מצויים אנו להגיע לחקר האמת המשפטית כפי שבאה היא לכלל ביטוי בסדרי דין ודיני ראיות, בדבר חוק ובהלכה פסוקה, מתוך ראיית העין, שמיצת האוזן והבנת הלב. והעין, והאוזן והלב – עינם, אוזנם ולבם של שופטי בשר ודם המה" (אצל קרמי, 1991, עמ' 851).

ברוח דבריו של השופט אלון ניתן להבין את הבחינה המדוקדקת של רקע המועמדים לכס בית המשפט העליון, החל מן הכיסא המשוריין לשופט דתי כאשר קם בית המשפט העליון בחודש ספטמבר 1948, דרך שנת 1962 שבה מונה השופט הראשון ממוצא ספרדי (אליהו מני), שנת 1977 שבה מונתה השופטת הראשונה (מרים בן-פורת) ועד לשנת 2004, עם מינוי השופט הערבי הראשון (סלים ג'ובראן). הדבר מבטא את ציפיית החברה (או, לפחות, את זו של הוועדה למינוי שופטים) לכך שרמת הדתיות של השופטים, מוצאם העדתי, מגדרם ולאומיותם יתבטאו בפסיקותיהם. על כך כתב משה גורלי ב"הארץ" (23 במאי, 2004), יום לפני השבעת ארבעה שופטים חדשים – שתי נשים, דתי וערבי – לבית המשפט העליון:

שופטים מעדיפים לתאר את הנמקותיהם והכרעותיהם במונחים משפטיים מקצועיים – העיקר החוק ותקדימי הפסיקה. אבל בתקופתו של ברק כנשיא בית המשפט העליון התפתחה רטוריקה אחרת, המגדירה את תפקיד השופט: שקלול ערכי, פרשנות תכליתית, איזונים בין ערכים ואינטרסים מתנגשים, אקטיוויזם לעומת ריסון, התערבות גוברת בהחלטות השלטון, ביטול חוקים, הכרעות שמשיקות למתח שבין הגדרת ישראל כמדינה יהודית למשטרה הדמוקרטית.

האם אין מקום לדיון בסוגיות הללו, העולות מדי פעם על סדר היום הציבורי, גם במוסדות המכשירים את השופטים-לעתיד? ממצאי מחקר זה וכאלה שיבואו בעקבותיו עשויים לתרום לאוצר הידע שיש להשתמש בו בחינוך משפטיים, תוך כדי הגברת מודעותם להטיות שונות בשיפוט. קורסים בפסיכולוגיה משפטית, שהם כיום בודדים ונתונים לבחירה, עשויים – בעזרת נתוני מחקרים כאלה – להפוך לקורסים של חובה בפקולטות למשפטים. במהלכם יכירו תלמידים ממצאים אמפיריים **ישראלים** על הפסיכולוגיה החברתית של בית המשפט. כיוון שמשפטנים עוסקים בבני אדם, שהרי החברה היא היוצרת את החוק ובו-זמנית כפופה לו, יש לתת לתלמידי בתי הספר למשפטים הזדמנות להכיר באופן בסיסי את שיטות המחקר הנהוגות במדעי החברה ואת תרומתן האפשרית לעולם המשפט.

מדוע יש קושי לגשר בין עולם הפסיכולוגיה לבין עולם המשפט? ברמה הפילוסופית, יש דמיון בין מדענים לבין עורכי דין; הן אנשי מדע והן עורכי דין עסוקים

בחיפוש האמת: הם חוקרים, מסננים עדויות, מגבשים תיאוריות, מציגים את העדויות התומכות בטיעוניהם ומנסים להפריך תיאוריות אחרות (Tanford, 1988). עם זאת, שיתוף הפעולה בין פסיכולוגים לבין משפטנים איננו מובן מאליו ואיננו דבר של מה בכך. למעשה, התפקיד המסורתי של הפסיכולוג – כמפטר, כמגשר, כמרגיע, כפותר בעיות – איננו עולה בקנה אחד עם תפקידו המסורתי של עורך הדין – כמעמת, כמוכיח, כשחקן במשחק סכום-אפס (ראו Lynch, 1988). לפסיכולוג ולמשפטן, טען קרסון (Carson, 1988), מערכות שונות של חשיבה, טיעון והנחות יסוד על עניינים כמו סיבתיות ואחריות.

תוקף ממצאי המחקר

תוקף ממצאי המחקר נוגע בעיקר לשאלות של סיבתיות (האם המגדר השפיע על תפישת האמינות, או שמא גורם אחר?) ושל הכללה (האם מדגם השופטים מייצג את אוכלוסיית השופטים שהוא אמור לייצג? האם מה שנמצא במחקר-דמה מסוג זה חל גם על משפטים אמיתיים?). סיבתיות ויכולת הכללה באות פעמים רבות זו על חשבון זו. מוקדם יותר הוסברה הבחירה במחקר ניסויי, שמאפשר ביטחון רב-יחסית במסקנות סיבתיות. המשימה כעת היא להרחיב מחקר זה אל מדגמים גדולים יותר ואל זירות משפטיות רבות יותר, כדי לאפשר ניסוח חוקים מדעיים כלליים יותר בדבר השפעתם של גורמים חוץ-משפטיים על קבלת החלטות משפטיות (לדיון נרחב יותר על תוקף ממצאי המחקר, כמו גם על השתמעויות ממצאי המחקר בנוגע למודל האמינות, ראו אנטונובסקי, 2005).

אני קורא להנהלת בתי המשפט לשתף פעולה במחקרים מסוג זה ואף לזום אותם. לפני שנים לא-רבות אמר שופט בית המשפט העליון בדימוס ומי שהיה יו"ר ועדת האתיקה של הנהלת בית המשפט, מישאל חשין: "מקובל לומר, וכך אומר גם אני, כי נקבל ביקורת – באהבה או שלא באהבה – ובלבד שתהא ביקורת הוגנת ולגוף העניין. לגוף השפיטה ולא לגוף השופט." (חשין, 2003, עמ' 6). אם כך, ראוי שמחקרים על מערכת השפיטה, שאין בהם ביקורת ואין בהם נגיעה לשופט פלוני או אלמוני, יתקבלו בברכה.

סוף דבר

במאמר זה הצגתי, על קצה המזלג, תרומות אפשריות של הפסיכולוגיה, על ענפיה השונים, למערכת המשפט. ההבדלים בין מערכת המשפט לבין הפסיכולוגיה כמדע אינם רק עניין של ז'רגון; החוק הוא **דוקטרינה**, הוא **הנורמטיבי והרצוי**, ואילו הפסיכולוגיה היא **אמפיריקה**, היא **התיאורי והמצוי**. זוהי, אם תרצו, התנגשות בין תרבויות. הדבר מתבטא באופני ההמשגה, בשיטות המחקר ואף בסוגת הכתיבה, כפי שהמשפטנים שבין הקוראים, שטרחרו והגיעו לנקודה זו במאמר, ודאי חשו על בשרם.

למאמר זה תרומה תיאורטית להבנת הפסיכולוגיה החברתית והקוגניטיבית של שכנוע וקבלת החלטות בזירה ייחודית של התנהגות אנושית. תרומה מתודולוגית יש בכך שמחקר מסוג זה נעשה לראשונה בישראל. נוסף לכך, נובעות מן הדברים שתי מסקנות יישומיות:

ראשית, יש להגביר את מודעותם של שופטים לתרומה של אוצר הידע הפסיכולוגי (כמו זה שנסקר בתחילת המאמר) למערכת המשפט. הדרך לעשות זאת מתחילה במוסדות להכשרת משפטים. **שנית**, יש להגביר את מודעות השופטים לתהליכי קבלת ההחלטות שלהם, אשר עשויים להיות מושפעים מגורמים חוץ-משפטיים: הן גורמים הקשורים למאפייני ההליך המשפטי (זהות העדים, נוכחות התקשורת, סדר העדויות וכיו"ב) והן גורמים הקשורים לשופט עצמו, בהיותו בשר ודם (ערכים, אמונות, רקע תרבותי וכיו"ב).

פסיכולוגיה משפטית היא אחד מענפי הפסיכולוגיה שיש בהם שילוב מרתק ומועיל של תיאוריה ומעשה. שלא כמו אצל אחותנו הגדולה שמעבר לים, משרד הבריאות הישראלי – אשר מעניק רשיונות לעיסוק בפסיכולוגיה – איננו מכיר בענף זה כבתחום התמחות. העובדה שכתב עת משפטי, היוצא לאור במוסד אקדמי להכשרת משפטים, מקדיש גיליון שלם לנושא הפסיכולוגיה המשפטית (ורוב הכותבים בו אינם פסיכולוגים, וגם זו לטובה) היא צעד קטן – אך חשוב ביותר – אל השינוי במעמדה של הפסיכולוגיה המשפטית בישראל.

מקורות¹⁹

- אהרון, מ' (2008). **חקרות במרחבי העולם הווירטואלי: אפיון ממדי החברות המקוננות והחברות המסורתיות – האם זן חדש של יחסים אנושיים? הרצאה בכנס צ"ייס השנתי השלישי למחקרי טכנולוגיות למידה, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.**
- אהרון, מ' (2009). **חברות במרחבי העולם הווירטואלי: אפיון ממדי החברות המקוננות והחברות המסורתיות – היש חדש תחת המקלדת? עבודת גמר לתואר מוסמך, המחלקה לחינוך ולפסיכולוגיה, האוניברסיטה הפתוחה.**
- אלוני, ש' (1964). **זכויות הילד בחוקי מדינת ישראל.** תל אביב: תרבות וחינוך.
- אלמגור, מ' (1999). **הערכת מסוגלות הורית בהחלטה לגבי משמורת ילדים: מקומו של הפסיכולוג הקליני. פסיכולוגיה, ח, 34-49.**
- אלמוג, ש' (1997). **טובת הילדים לעומת זכויות הילדים. הד החינוך, עא, 18-21.**
- אנטונובסקי, א' (1996). **אמינות ומגדר של עד מומחה כגורמים בקבלת החלטות במשפט דמה בהקשר של חזקה על ילדים: השוואה בין הדיוטות למשפטים.**

19 פסקי דין שנזכרו במאמר מופיעים לאחר רשימת המקורות.

- עבודת גמר לתואר מוסמך, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- אנטונובסקי, א' (2005). **לא על החוק לבדו – השפעות של מאפיינים חוץ-משפטיים על פסיקה בעניין משמורת ילדים ואימוץ: מחקר דמה על גורמים פסיכולוגיים-חברתיים בקבלת החלטות משפטיות**. עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- אנטונובסקי, ט' (1997). **הבדלי מגדר בהתייחסות לאונס: משפטים לעתיד כשופטים לרגע**. עבודת גמר לתואר מוסמך, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בוגוש, ר' ודון-יחיא, ר' (1999). **מגדר ומשפט: אפליית נשים בבתי המשפט בישראל**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- בלאו, א' וכספי, א' (2007, 20 בפברואר). **הקשר בין תפיסת שלושה מרכיבים של נוכחות חברתית והשתתפות בקבוצות דיון לימודיות**. הרצאה בכנס צ"ים השנתי השני למחקרי טכנולוגיות למידה, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.
- ברנשטיין, ג' (2004). **תפיסות סטריאוטיפיות על השימוש בבסיסי כוח אצל גברים ונשים: עבר, הווה ועתיד**. עבודת גמר לתואר מוסמך, המחלקה לפסיכולוגיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- ברקאי, מ' ומאסס, מ' (1998). **משמעות המושגים "מסוגלות הורית" ו"טובת הילד" בפסקי דין של בית המשפט העליון הדנים באימוץ קטינים**. האוניברסיטה העברית בירושלים, הפקולטה למשפטים, המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הרי ומיכאל סאקר.
- גילת, י"צ (2001, דצמבר). **משמורת קטינים: על המשפט והרגש ומה שביניהם**. **משפט עברי: סקירות על נושאים משפטיים בויקתם למקרא**, 55 [גרסה אלקטרונית, הורדה בתאריך 1 בספטמבר, 2008 מדף-mishpat http://www.daat.ac.il/ivri/skirot/55-2.htm].
- הקר, ד' (2003). **'אמהות', 'אבהות' ומשפט: ניתוח סוציולוגי של השדה המעצב הסדרי משמורת וראייה בגירושין**. עבודה לקראת תואר דוקטורט, אוניברסיטת תל-אביב.
- הרצוג, ח' (1994). **נשים ריאליות: נשים בפוליטיקה המקומית בישראל**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- וימן, ג' (2000). **מגדר ופרסומת: נשים וגברים בתשדירי הפרסומת הטלוויזיונית בישראל**. **מגמות**, מ, 466-485.
- זכי, מ' (1994). **פסיכולוגיה משפטית מהי? רפואה ומשפט**, 10, 45-48.
- זכי, מ' (2003). **אשנב לפסיכולוגיה משפטית**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- חשין, מ' (2003). **אמון הציבור בבית המשפט**. **המשפט**, 15, 4-8.
- טננבוים, א"נ (2006). **על המטאפורות בדיני המחשבים והאינטרנט**. **שערי משפט**, ד, 396-359.

- לוין, ג' (1992). מכים ילדים. **הד הגן, נו, 3-8**.
- מורג, ת' (1992). היבטים משפטיים של זכויות הילד. **הד החינוך, סו, 13-15**.
- מורג, ת' ואלבשן, י' (1996). **החוק והילד**: קובץ חקיקה. תל אביב: הגיגים.
- פרישטיק, מ' ואדר, מ' (2001). שיקולים המנחים את בתי הדין הרבניים בקביעת המשמורת על ילדים. **מגמות, מא, 45-70**.
- קדמי, י' (1991). **על הראיות: הדין בראי הפסיקה**. תל אביב: דיונון.
- קדמי, י' (1995). **על הראיות: הדין בראי הפסיקה** (עדכון והשלמה). תל אביב: דיונון.
- קדמן, י' (1992). זכויות הילד בחוק הישראלי. **הד החינוך, סו, 6-8**.
- קדמן, י' (1992). החוק למניעת התעללות בקטינים ובחסרי ישע – נקודת מפנה ביחס החברה הישראלית להתעללות בילדים. **ביטחון סוציאלי, 38, 135-146**.
- קורין אלדי, מ' (2001). מגמות חדשות בדיני החזקת ילדים. **המשפט, 12, 44-53**.
- קרוטקין, ד' (1993). ההשפעה של גודל ההרכב על נכונות פסקי הדין. **מחקרי משפט, י, 243-255**.
- רדאי, פ' (1995). על השוויון. בתוך פ' רדאי, כ' שלו ומ' ליבן-קובי (עורכות), **מעמד האישה בחברה ובמשפט** (עמ' 19-63). ירושלים: שוקן.
- רטנר, א' (1983). הרשעתם של חפים מפשע. **עבריינות וסטייה חברתית, יא, 7-14**.
- רטנר, א' (1992). הרשעות שלא בצדק: טעויות במערכת המשפט. **פלילים, ג, 262-266**.
- רייטר, ש' (1992). לא ילד זר ומוזר: זכות הילד לחינוך מיוחד. **הד החינוך, סו, 16-17**.
- שיטרית, ש' (1972). השפעת אישיותו של השופט על מדיניות הענישה. **קרימינולוגיה, משפט פלילי ומשטרה, א, 125-145**.
- שיפמן, פ' (1989). **דיני המשפחה בישראל**. האוניברסיטה העברית בירושלים, הפקולטה למשפטים, המכון למחקרי חקיקה ולמפושט השוואתי ע"ש הרי ומיכאל סאקר.
- ששון-לוי, א' (2008, 13 בפברואר). **רפורמות במשטר המגדרי של הצבא: מי מפסידה ומי מרוויחה?** הרצאה בכנס השנתי ה-39 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, אוניברסיטת תל אביב.
- ששר, מ' (1990). **חיים כהן: שופט עליון**. ירושלים: כתר.

- Abshire, J., & Bornstein, B. H. (2003). Juror sensitivity to the cross-race effect. *Law and Human Behavior, 27*, 471-480.
- Africa, A. (2005). Psychological evaluations of mental state in criminal cases. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 384-410). Lansdowne, South Africa: Juta.
- Ainsworth, P. B. (1998). *Psychology, law and eyewitness testimony*. New York: Wiley.

- Allan, A. (2005). The psychologist as expert witness. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 287-320). Lansdowne, South Africa: Juta.
- Appelbaum, P. S. (1994). Evaluating the admissibility of expert testimony. *Hospital and Community Psychiatry, 45*, 9-10.
- Ariel, M. (1988). Female and male stereotypes in Israeli literature and media: Evidence from introductory patterns. *Language and Communication, 8*, 43-68.
- Artis, J. E. (2004). Judging the best interests of the child: Judges' accounts of the tender years doctrine. *Law & Society Review, 38*, 769-806.
- Beardsley, T. (1998). Getting real? Synthetic emotions could make computers nicer. *Scientific American, 279*, 21-22.
- Ben-Shakhar, G., Bar-Hillel, M., & Lieblich, I. (1986). Trial by polygraph: Scientific and juridical issues in lie detection. *Behavioral Sciences and the Law, 4*, 459-479.
- Brannigan, A., & Lynch, M. (1987). On bearing false witness: Credibility as an interactional accomplishment. *Journal of Contemporary Ethnography, 16*, 115-146.
- Brekke, N. J., Enko, P. J., Clavet, G., & Seelau, E. (1991). Of juries and court-appointed experts. *Law and Human Behavior, 15*, 451-475.
- Bull-Kovera, M., McAuliff, B. D., & Hebert, K. S. (1997, August). *Juror evaluations of expert evidence validity*. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Chicago.
- Calhoun, L. G., Selby, J. W., & Warring, L. J. (1976). Social perception of the victim's causal role in rape: An exploratory examination of four factors. *Human Relations, 29*, 517-526.
- Carson, D. (1988, June). *Psychologists should be wary of involvement with lawyers*. Paper presented at the First European Conference on Law and Psychology, Maastricht, The Netherlands.
- Carson, D. (1992). Expert evidence in the courts. *Expert Evidence: The International Digest of Human Behavior, Science and Law, 1*, 13-18.
- Champagne, A., Easterling, D., Shuman, D. W., Tomkins, A., & Whitaker, E. (2001). Are court-appointed experts the solution to the problems of expert testimony? *Judicature, 84*, 178-183.
- Chiroro, P., & Müller, K. (2005). Child witnesses. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 226-253). Lansdowne, South Africa: Juta.

- Cohen, A. (2005). Risk assessment. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 254-286). Lansdowne, South Africa: Juta.
- Cohen, S., & Fulero, S. (1982). Applying social psychology. In D. R. Sherrod (Ed.), *Social psychology: Explorations in understanding* (pp. 416-448). New York: Random House.
- Cooper, J., Bennett, E. A., & Sukel, H. L. (1996). Complex scientific testimony: How do jurors make decisions? *Law and Human Behavior, 20*, 379-394.
- Cooper, J., & Neuhaus, I. M. (2000). The hired gun effect: Assessing the effect of pay, frequency of testifying, and credentials on the perception of expert testimony. *Law and Human Behavior, 24*, 149-171.
- Costanzo, M. (2004). *Psychology applied to law*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Deitz, S. R., & Byrnes, L. E. (1981). Attribution of responsibility for sexual assault: The influence of observer empathy, defendant occupation, and defendant attractiveness. *Journal of Psychology, 108*, 17-29.
- Dewitt, J. S., Richardson, J. T., & Warner, L. G. (1997). Novel scientific evidence and controversial cases: A social psychological examination. *Law and Psychology Review, 21*, 1-27.
- Diekman, A. B., & Eagly, A. H. (2000). Stereotypes as dynamic constructs: Women and men of the past, present, and future. *Personality and Social Psychology Bulletin, 26*, 1171-1188.
- Downs, A. C., & Lyons, P. M. (1991). Natural observations of the links between attractiveness and initial legal judgments. *Personality and Social Psychology Bulletin, 17*, 541-547.
- Duncan, K. L. (1996). "Lies, Damned lies, and statistics"? Psychological syndrome evidence in the courtroom after Daubert. *Indiana Law Journal, 71*, 753-771.
- Eagly, A. H., & Koenig, A. (2006). Social role theory of sex differences and similarities: Implications for prosocial behavior. In K. Dindia & D. J. Canary (Eds.), *Sex differences and similarities in communication* (2nd ed., pp. 161-194). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eagly, A. H., & Koenig, A. M. (2007). On the risks of occupying incongruent roles. In E. Borgida & S. T. Fiske (Eds.), *Beyond common sense: Psychological science in the courtroom* (pp. 63-81): Malden, MA: Blackwell Publishing.

- Ebbesen, E. B., & Konečni, V. J. (1975). Decision making and information integration in the courts: The setting of bail. *Journal of Personality and Social Psychology, 32*, 805-821.
- Eliav, Y. (1984). *Judicial attitudes and their influence on fact finding*. New York: New York University.
- Elliot, G. (1994). Custody issues in the news. *The Custody Newsletter, 11*, 9-15.
- Elmwork, A., Sales, B. D., & Suggs, D. (1981). The trial: A research review. In B. D. Sales (Ed.), *The trial process* (pp. 1-68). New York: Plenum.
- Federal Rule of Evidence for United States Courts and Magistrates* (1989). St. Paul, MN: West Publishing.
- Field, H. S., & Barnett, N. J. (1978). Simulated jury trials: Students vs. "real" people as jurors. *Journal of Social Psychology, 104*, 287-293.
- Fischhoff, B. (1975). Hindsight – foresight: The effect of outcome knowledge on judgment under uncertainty. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 1*, 288-299.
- Fishman, G., & Rattner, A. (1997). The Israeli criminal justice system in action: Is justice administered differentially? *Journal of Quantitative Criminology, 13*, 7-28.
- Foxhall, K. (2000). Bringing law and psychology together. *APA Monitor, January*, 38-39.
- Gerrie, M. P., Garry, M., & Loftus, E. F. (2005). False memories. In N. Brewer & K. D. Williams (Eds.), *Psychology and law: An empirical perspective* (pp. 222-253). New York: Guilford.
- Gottfredson, M. (1974). An empirical analysis of pretrial release decisions. *Journal of Criminal Justice, 2*, 287-304.
- Graves, L. M., & Powell, G. N. (1996). Sex similarity, quality of the employment interview and recruiters' evaluation of actual applicants. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 69*, 243-261.
- Greene, E., Heilbrun, K., Fortune, W. H., & Nietzel, M. T. (2007). *Wrightsman's psychology and the legal system* (6th ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Greene, E., Schooler, J. W., & Loftus, E. F. (1985). Expert psychological testimony. In S. M. Kassin & L. S. Wrightsman (Eds.), *The psychology of evidence and trial procedure* (pp. 201-226). Beverly Hills: Sage.
- Haney, C. (1980). Psychology and legal change: On the limits of factual jurisprudence. *Law & Human Behavior, 4*, 147-200.
- Hawkins, S. A., & Hastie, R. (1990). Hindsight: Biased judgments of past events after outcomes are known. *Psychological Bulletin, 107*, 311-327.

- Hovland, C. I., Janis, I. L., & Kelley, H. H. (1953). *Communication and persuasion: Psychological studies of opinion change*. New Haven: Yale University Press.
- Hovland, C. I., & Weiss, W. (1951). The influence of source credibility on communication effectiveness. *Public Opinion Quarterly*, 15, 635-650.
- Hudson, B. (1989). Justice or welfare. In M. Cain (Ed.), *Growing up good* (pp. 96-113). London: Sage.
- Izraeli, D. N. (1987). Sex effects in the evaluation of influence tactics. *Journal of Occupational Behavior*, 8, 79-86.
- Jones, C., & Aronson, E. (1973). Attribution of fault to a rape victim as a function of respectability of the victim. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 415-419.
- Kapardis, A. (1997). *Psychology and law*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Kelman, H. (1961). Processes of opinion change. *Public Opinion Quarterly*, 25, 57-78.
- King, M., & Garapon, A. (1987). Judges and experts in England and Wales and in France: Developing a comparative socio-legal analysis. *Journal of Law and Society*, 14, 459-473.
- Konečni, V. J., & Ebbesen, E. B. (1984). The mythology of legal decision making. *International Journal of Law and Psychiatry*, 7, 5-18.
- Kulik, C. T., Perry, E. L., & Pepper, M. B. (2003). Here comes the judge: The influence of judge personal characteristics on federal sexual harassment case outcomes. *Law and Human Behavior*, 27, 69-86.
- Landsman, S. (1995). Of witches, madmen, and products liability: An historical survey of the use of expert testimony. *Behavioral Sciences and the Law*, 13, 131-157.
- Lea, M., Spears, R., & de Groot, D. (2001). Knowing me, knowing you: Anonymity effects on social identity processes within groups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 526-537.
- Levi, J. N. (1990). The study of language in the judicial process. In J. N. Levi & A. G. Walker (Eds.), *Language in the judicial process* (pp. 3-35). New York: Plenum.
- Levin-Waldman, O. M. (1998). The minimum wage in historical perspective: Progressive reformers and the constitutional jurisprudence of "liberty of contract" (Working Paper No. 256). Annandale-on-Hudson, NY: The Jerome Levy Economics Institute.

- Liptak, A. (2008, August 12). In U.S., Expert witnesses are partisan. *The New York Times*, p. A1.
- Lynch, K. R. (1988, June). *Psychologist/attorney: Roles, Philosophies, integration*. Paper presented at the First European Conference on Law and Psychology, Maastricht, The Netherlands
- Maccoby, E. E., & Mnookin, R. H. (1992). *Dividing the child: Social and legal dilemmas of custody*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MacKinnon, C. A. (1987). *Feminism unmodified: Discourses on life and law*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maidment, S. (1984). *Child custody and divorce: The law in social context*. London: Croom Helm.
- Mann, C. R. (1984). *Female crime and delinquency*. Tuscaloosa: Alabama University Press.
- Mazzella, R., & Feingold, A. (1994). The effects of physical attractiveness, race, socioeconomic status, and gender of defendants and victims on judgments of mock jurors: A meta analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 1315-1344.
- McDermott, B. E., Edens, J. F., Quanbeck, C. D., Busse, D., & Scott, C. L. (2008). Examining the role of static and dynamic risk factors in the prediction of inpatient violence: Variable- and person-focused analyses. *Law & Human Behavior*, 32, 325-338.
- Melton, G. B., Petrila, J., Poythress, N. G., & Slobogin, C. (1997). *Psychological evaluations for the courts* (2nd ed.). New York: The Guilford Press.
- Michener, H. A., DeLamater, J. D., & Schwartz, S. H. (1986). *Social psychology*. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.
- Monahan, J. (2006). A jurisprudence of risk assessment: Forecasting harm among prisoners, predators, and patients. *Virginia Law Review*, 92, 391-435.
- Monahan, J., Steadman, H. J., Appelbaum, P. S., Grisso, T., Mulvey, E. P., Roth, L. H., et al. (2006). The classification of violence risk. *Behavioral Sciences and the Law*, 24, 721-730.
- Mustard, D. B. (2001). Racial, ethnic and gender disparities in sentencing: Evidence from the US Federal Courts. *Journal of Law and Economics*, 44, 285-314.
- Pansky, A., Koriat, A., & Goldsmith, M. (2005). Eyewitness recall and testimony. In N. Brewer & K. D. Williams (Eds.), *Psychology and law: An empirical perspective* (pp. 93-150). New York: Guilford.

- Pennington, D. C. (1982). Witnesses and their testimony: Effects of ordering on juror verdicts. *Journal of Applied Social Psychology, 12*, 318-333.
- Perez, D. A., Hosch, H. M., Ponder, B., & Trejo, G. C. (1993). Ethnicity of defendants and jurors as influences on jury decisions. *Journal of Applied Social Psychology, 23*, 1249-1262.
- Perfect, T. J., Wagstaff, G. F., Moore, D., Andrews, B., Cleveland, V., Newcombe, S., Brisbane, K., & Brown, L. (2008). How can we help witnesses to remember more? It's an (eyes) open and shut case. *Law & Human Behavior, 32*, 314-324.
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986) The elaboration likelihood model of persuasion. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 19, pp. 123-205). San Diego: Academic Press.
- Podgor, E. S., & Pertnoy, L. D. (1991). And God created woman... but to be a criminal defense attorney? *Mercer Law Review, 42*, 713-727.
- Pyszczynski, T. A., Greenberg, J., Mack, D., & Wrightsman, L. S. (1981). Opening statements in a jury trial: The effect of promising more than the evidence can show. *Journal of Applied Social Psychology, 11*, 434-444.
- Pyszczynski, T. A., & Wrightsman, L. S. (1981). The effects of opening statements on mock jurors' verdicts in a simulated criminal trial. *Journal of Applied Social Psychology, 11*, 301-313.
- Raday, F. (1996). Women in law in Israel: A study of the relationship between professional integration and feminism. *Georgia State University Law Review, 12*, 525-552.
- Riger, S., Foster-Fishman, P., Nelson-Kuna, J., & Curran, B. (1995). Gender bias in courtroom dynamics. *Law and Human Behavior, 19*, 465-480.
- Roach-Anleu, S. L. (1992). Critiquing the law: Themes and dilemmas in Anglo-American feminist legal theory. *Journal of Law and Society, 19*, 423-440.
- Round, D. R. (1988). Gender bias in the judicial system. *Southern California Law Review, 61*, 2193-2220.
- Saks, M. J., & Hastie, R. (1978). *Social psychology in court*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Schul, Y., & Manzury, F. (1990). The effects of type of encoding and strength of discounting appeal on the success of ignoring an invalid testimony. *European Journal of Social Psychology, 20*, 337-349.
- Simon, R. J., & Landis, J. (1991). *The crimes women commit, the punishments they receive*. Lexington, MA: Lexington Books.

- Studebaker, C. A., & Penrod, S. D. (2005). Pretrial publicity and its influence on juror decision making. In N. Brewer & K. D. Williams (Eds.), *Psychology and law: An empirical perspective* (pp. 254-275). New York: Guilford.
- Sutton, A. (1981). Science in court. In M. King (Ed.), *Childhood, welfare and justice: A critical examination of children in the legal and childcare systems* (pp. 45-104). London: Batsford Academic and Educational Ltd.
- Tanford, J. A. (1988, June). *Irreconcilable differences: Psychology and the Supreme Court's jurisprudence of trials*. Paper presented at the annual meeting of Law & Society, Vail, Colorado.
- Task Force on the Role of Psychology in the Criminal Justice System (1978). Report. *American Psychologist*, 33, 1099-1113.
- Tidhar, C. E., & Lemish, D. (1993). Women in the Intifada: A television news perspective. In A. A. Cohen & G. Wolfsfeld (Eds.), *Framing the Intifada: People and media* (pp. 142-159). Norwood, NJ: Ablex.
- Tredoux, C., & Pooley, S. (2005). Credibility assessment. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 159-192). Lansdowne, South Africa: Juta.
- Underwager, R., & Wakefield, H. (1992). Poor psychology produces poor law. *Law and Human Behavior*, 16, 233-243.
- Wells, G. L. (2005). Helping experimental psychology affect legal policy. In N. Brewer & K. D. Williams (Eds.), *Psychology and law: An empirical perspective* (pp. 483-500). New York: Guilford.
- Williams, F. P., III, McShane, M. D., & Adrian, R. (1993, March). *The effect of race on levels of trust in courtroom participants*. Paper presented at the annual meeting of the Academy of Criminal Justice Sciences, Kansas City, MO.
- Williams, J. J. (1991). Predicting decisions rendered in criminal appeals. *Journal of Criminal Justice*, 19, 463-469.
- Williams, K. D., & Jones, A. (2005). Trial strategy and tactics. In N. Brewer & K. D. Williams (Eds.), *Psychology and law: An empirical perspective* (pp. 276-321). New York: Guilford Press.
- Youngs, D. E., & Canter, D. V. (2005). Introducing investigative psychology. In C. Tredoux, D. Foster, A. Allan, A. Cohen & D. Wassenaar (Eds.), *Psychology and Law* (pp. 321-342). Lansdowne, South Africa: Juta.

פסקי דין שנזכרו במאמר

בג"ץ 2491/02 בן ארי נ' מנהל בתי המשפט, דינים-עליון סב 105 (2002).
 ביד"מ 1/60 וינטר נ' בארי, פ"ד טו 1457, 1464-1469 (1960).
 ע"א 878/96 פודלוב נ' פודלוב, פ"ד נ(5) 208, 214-215 (1996).
 ע"פ 933/93 אבוטבול נ' מדינת ישראל, פ"ד יח(1) 493-495 (1993).
 ע"פ 696/81 אזולאי נ' מדינת ישראל, פ"ד לז(2) 565 (1981).
 ע"פ 126/62 דיסנצ'יק נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד יז 169 (1962).
 ע"פ 325/76 סיבוני נ' מדינת ישראל, פ"ד לא(2) 828, 829 (1976).

Commonwealth v. Conti 236 Pa. Super 488, 345 A.2d 238 (1974).
 Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, 113 S. Ct. 2786 (1993).
 Frye v. United States, 293 F 1013 (DC Cir 1923).
 Kumho Tire Co., LTD. v. Carmichael, 119 S. Ct. 1167 (11th Cir. 1999)
 Muller v. Oregon, 208 U.S. 412 (1907).
 Tarasoff v. Regents of the University of California, 17 Cal 3d 425, 551 P.2d 334,
 131 Cal.Rptr. 14 (1976).